
OSMANLI DEVLETİ'NİN İDARİ YAPISI[†]

Veysel DİNLER*

GİRİŞ

Günümüzde meydana gelen sosyal bir olayın analizini yapmak ya da bir sosyal olguyu daha iyi tanımlayabilmek için geçmişten faydalanarak değerlendirmede bulunmak akılcı bir yoldur. Tarih bilimi bu amaca hizmet eder.

Çalışmamızın amacı Osmanlı Devleti'nin idare yapısını incelemektir. İdari yapıyı oluşturan öğelerin her biri ayrı ayrı ele alınarak, çok fazla teferruata yer vermeden tanımlanmaya çalışılacaktır. Gerekli görüldüğü yerler haricinde hukuki ve siyasi analizler yapmaktan daha ziyade tarihi verileri ortaya koymak amaçlandığından bir hukuk ya da çalışmasından çok, bir tarih çalışması olduğunu söylemek daha doğru olur. İdari yapıyı oluşturan öğelerin yetkileri, fonksiyonları ve genel olarak işleyiş tarzları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Birinci bölüm esas olarak bir giriş niteliğindedir. Bu bölümde, Osmanlı Devleti'nin idari yapısı, toprak yönetimine verilen ad olan tımar sistemi, hukuki yapısı, Osmanlı'daki din-devlet ilişkileri, tebaa yönetiminin temeli olan millet sistemine yer verilmiştir. Bu konulardan bahsedildikten sonra ikinci ve üçüncü bölümde merkez ve taşra teşkilatlarının yapılanması, işleyiş tarzları ve unsurları konu edilmiştir.

İkinci bölümde merkez teşkilatına yer verilmiştir. Merkezi teşkilatı meydana getiren unsurlar madde numarası verilerek daha alt başlıklarda incelenmiştir. Osmanlı Devleti merkez teşkilatını oluşturan öğelere genel olarak baktığımız zaman; padişah ve saray teşkilatı, Divan-ı Hümayun, Sadr-ı Azam, belli bir süreç içerisinde devlet bürokrasisinin kabuk değiştirip sadrazam baskın ve bürokrasinin kurumsallaşmasıyla ortaya çıkan Babıali, adliye, ilmiye, maliye, orduyu görürüz. Padişah bölümünde iktidarın meşru dayanağı konu edilmiştir. Meşveret meclisine divandan sonra yer verilmiş, iltizam sistemi ve Osmanlı lonca teşkilatlarından maliye örgütü içinde bahsedilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde, taşra teşkilatı işlenmiş olup, eyalet, sancak, kaza ve köy yönetimine yer verilmiş, ayanların Osmanlı Devlet yönetimine etkisi ve Sened-i İttifak'tan kısaca bahsedilmiştir.

Son olarak Osmanlı yönetimine yön veren ilkeler konu edilerek çalışma bitirilmiştir. Osmanlı İdare Hukukuna bakıldığında muazzam bir yapılanmaya sahip olduğu görülmektedir. Çalışmada zorluk yaratan en büyük unsur, birbiri içine geçmiş olan konulara hangi başlık altında yer

---

[†] Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı yüksek lisans programında hazırlanmış ödev çalışmasıdır.

Hitit Üniversitesi öğrencilerinin yararlanması amacıyla www.veyseldinler.com sitesine konmuş olup; 5846 sayılı kanun gereğince kopyalanamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi.

verileceğidir. Çünkü bütün idari yapı divan etrafında dönmektedir. Divan üyelerinin her biri ayrıca bir bürokratik örgüte sahiptir.

Türkiye Cumhuriyeti büyük ölçüde Osmanlı Devleti'nin devamı niteliğindedir. Türkiye Devleti'ne Osmanlı'dan intikal eden kurumlar daha ziyade Tanzimat Döneminde değişikliğe uğramış, klasik Osmanlı Dönemi idari modelinden uzaktırlar. Çalışmada konu edilen idari yapı klasik Osmanlı dönemi idaresidir. Bazı konularda Tanzimat'la gelen değişikliklerden bahsedilmekle birlikte, genel olarak yer verilmemiştir. Dolayısı ile çalışmanın ismi esas olarak *Tanzimat'a Kadar Klasik Osmanlı İdaresi* olabilir.

I. OSMANLI İDARESİ VE HUKUK YAPISI

A) OSMANLI İDARE YAPISI

1. Osmanlı Devleti'nin İdari Teşkilatlanması

Osmanlılar ilk devlet teşkilatını düzenlerken Selçuklular ve İlhaniler'den örnek almışlardır.¹ Osmanlı Devleti'nin yönetim felsefesi ve idari yapılanması İslam-i devlet ve Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar intikal eden Türk töresine göre şekillenmiştir. I. Murat ile birlikte merkez teşkilatlanması oluşturulmaya başlanmıştır.²

Osmanlı merkez teşkilatı genel olarak kutsal kabul edilen bir hükümdar ve onun sarayı çevresinde şekillenmektedir. Merkezi yönetimin bütün öğeleri başkenttedir. Bu öğeler başta padişahın kendisi ve Divan-ı Hümayun'dur.

Osmanlı Devleti'nin idari yapısı içinde kökenleri itibariyle iki sınıf mevcuttur. İlmiye sınıfı; medreselerden yetişmiş, kadılık, müftülük, müderrislik, kazaskerlik, defterdarlık, şeyhülislamlık gibi mevkilere gelmiş olan kimseleri kapsamaktadır. Bu gruba ulema da denmektedir. Ümera sınıfı ise kul sistemi içerisinde yetişmiş, enderun veya diğer bir okulda eğitim görmüş kapıkulu ve tımar mensupları ile ağalık, subaşılık, sancakbeyliği, beylerbeyliği ve vezirlik gibi rütbelerde bulunan kimseleri kapsamaktadır. Bu gruba seyfiye de denmektedir.³

Osmanlı Devleti teorik olarak çok güçlü bir merkezi otoriteye sahip gibi görünse de, zamanın seyri içinde teorik çerçeveye ters düşen bir yapılanma, adem-i merkeziyetçi bir dönemin hüküm sürdüğü görülmektedir. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra, II. Mahmut'un ayanları bertaraf ederek merkezi otoriteyi güçlü kılmasına kadar adem-i merkeziyet anlayışı devam etmiştir.⁴ 19. yüzyılın ortalarında modern ordunun kuruluşu, demiryolu ve telgraf sayesinde merkezi otoriteni güçlenmiştir.⁵

¹ YÜCEL Yaşar/SEVİM Ali, *Türkiye Tarihi C.II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990 s. 307

² SAYDAM Abdullah, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Kemal Matbaacılık, Trabzon, 1995 s. 40-41

³ ÜNAL Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1997 s. 99

⁴ ÜNAL Mehmet Ali, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı" in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999 s. 111

⁵ ÜNAL op.cit. s. 112

Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatının çekirdeğini fethedilen yerlerde hukuk sistemini temsilen atanan bir kadı ile güvenlik ve adaletten sorumlu bir bey; subaşı oluşturmuştur.⁶ Osmanlı'da geniş bir taşra teşkilatlanması vardı ve merkez tarafından denetlenmekteydi. Giderek karmaşık hale gelen taşra yönetiminde merkeziyetçi devlet teşkilatlanması benimsenmiştir. Taşra idarecilerinin hemen hemen tamamı merkez tarafından atanmaktadır. Sadaret kethüdası tarafından tayin listesi yapılmakta ve sadrazam tarafından atamalar gerçekleştirilmektedir.⁷

2. Kul Sistemi

Kul sistemi, köle ve esirleri özel bir eğitime tabi tutarak, devlet yönetimi ve orduda kullanma usulüne denmektedir. Bu sistem Osmanlılar'da Yıldırım Beyazid döneminden beri uygulanmaktadır. Kölelerin eğitilip devlet yönetiminde kullanılması Sasani, Roma, Bizans ve Abbasiler'de görülmüş, Anadolu Selçuklular aracılığıyla Osmanlılar'a geçmiştir.⁸ Osmanlı Devleti'nin çağdaşı olan Memlûklular tarafından da uygulanmaktadır. Osmanlı'da uygulana daha sistematiktir ve devşirilen gençlerin eğitimi ve talimlerinde değişik yönler vardır.⁹

Osmanlı kul sisteminde, savaşlarda esir alınanlar, para ile satın alınan köleler, tabi devlet ve beylikler tarafından gönderilen rehin çocuklar ve devşirme usulü ile toplanan hıristiyan çocukları kullanılırdı.¹⁰

Aynı savaş ganimetlerinde olduğu gibi harp esirlerinin beşte biri padişaha tahsis edilmekte ve bunlara pençik oğlanı denmektedir. Belli aralıklarla devşirme yapılmakta ve bu devşirilen çocuklar kapıkulu ordusu için kaynak teşkil etmektedir. Bunun için Rumeli'ye devşirme emini başkanlığında bir komisyon gönderilmektedir. Bu yöntemin suiistimal edilmemesi için ulemeden kimseler bu komisyon yanında gitmektedir. Esas olarak hıristiyan çocuklar alınmakla birlikte Arnavutluk ve Bosna'dan müslüman çocuklar alınırdı. Bazen açlık ile karşı karşıya gelen aileler gönüllü olarak çocuklarını devlete verirdi. Devşirme yapılacak çocuklar 8 ile 18 yaş arasında ve sağlıklı, güçlü olmalıdır. Zengin aile çocukları, ayan ve eşraf çocukları, manastır öğrencileri, şehir hizmetçileri ve zanaat sahibi olanlar devşirilmezdi. Yılda ortalama 3000 çocuk devşirilirdi.¹¹

Seçilmiş olanlar ve göze batanlar özel bir eğitim almak üzere Edirne Sarayı, Galata Sarayı, İshak Paşa Sarayı gibi büyük saraylara gönderilirdi. Geri kalanlar ise ileride yeniçeri olmak üzere Anadolu ve Rumeli'nin yakın köylerine gönderilir, hem çalışırlar, hem de iyi bir ailenin yanında memleket hayat ve adetlerine intibak ederlerdi. Türkçe veya yöre dilini öğrenip, İslam'ı benimserlerdi. Belli bir aşamadan sonra acemi oğlanlar ocağına alınırlar, buradaki sebat ve eğitimleri neticesinde yeniçeri ocağına geçerlerdi.¹²

⁶ SAYDAM s. 88-89

⁷ DOĞAN Muzaffer, "Divan-ı Hümayun'dan Babialî'ye Geçiş" in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999 s. 201-202

⁸ ÜNAL op.cit. s. 20-21

⁹ ORTAYLI İlber, **Türk İdare Tarihi**, TODAİE yayınları, Ankara, 1979 s. 173

¹⁰ Bkz. ORTAYLI loc.cit., ÜNAL op.cit. s. 21

¹¹ Bkz. ORTAYLI loc.cit., ÜNAL op.cit. loc.cit.

¹² ÜNAL op.cit. loc.cit.

Seçilerek büyük saraylarda özel eğitime alınmış olanlar ise ikinci bir elemeye tabi tutulurlar ve daha seçkin olanlar, devlet kademesinde belli hizmetlere getirilmek amacıyla eğitilmek üzere enderuna alınırlardı.

3. Tımar Sistemi¹³

Kapitalizm öncesi toplumlarda tarımsal artıkların devlet hazinesine alınması büyük sorun teşkil etmekteydi. Para kullanımının yaygın olmaması, tarımsal üretimden devlet payına düşeni nakti olarak alınmasını engellemekteydi. Ayrıca ordunun beslenmesini sağlamak, askerlerin maaşları büyük sorun yaratmaktaydı. Bu sorunları büyük ölçüde çözüme kavuşturacak bir sistem olan tımar sistemi, sadece Osmanlılar'a özgü bir sistem olmayıp, kökeni batı Asya İnan toplumuna, Selçuklular'daki ikta sistemine ve Bizans devletindeki pronoias sistemine dayanan bir sistemdir.

Osmanlı Devleti'nin ilk yayılma dönemlerinden başlayarak, topraklar fethedildikten sonra vergi geliri sağlayacak tüm mal ve insan kaynaklarının sayımı yapılarak bunlar tahrir defterlerine kaydedilirdi. Sadece tarım yapılacak topraklar değil; kentlerdeki imalathaneler, pazar yerleri, değirmenler, limanlar, gümrük kapıları da bu deftere işlenmektedir. Bu kaynaklar yıllık gelir miktarına göre dirlik denilen birimlere ayrılmaktaydı. En çok gelin sağlayan dirliklere has, orta ölçektekilere zeamet ve bu dirliklerin çok büyük kısmını kapsayan ve küçük ölçekli olan dirliklere ise tımar denirdi. Haslar padişaha ayrılır, zeametler ise maaşlarına karşılık olarak yüksek mevkideki devlet adamlarına verilir.

Tımarlar bir beratla sipahilere dağıtılmaktadır. Sipahilerden ve dirlik sahiplerinden beklenen dirliklerindeki üretime yönelik olan ve ticari faaliyetlerin düzenli bir biçimde yapılmasını sağlamak ve tahrir defterine işlenen vergi gelirlerini toplamaktır. Dirlik sahipleri, gelirlerinin bir kısmını kendi geçimleri için ayırmakla birlikte, gelirin geriye kalan kısmıyla dirliğin büyüklüğüne göre öngörülen sayıda *cebelü* adı verilen süvari ve zırhlı askerin savaş zamanında orduya katılmasını sağlamak ve kendileri de sipahi olarak savaşa katılmakla yükümlüdür. 16. yüzyılın son çeyreğine kadar ordudaki vurucu gücü bu sipahi ordusu oluşturmaktadır. Bu dönemde kırk bine yakın tımar ve 70-80 bin sipahi olduğu tahmin edilirken, ülke sınırları genişledikçe tımarlı sipahi sayısı giderek artmıştır.

Tımar sistemi sadece orduya asker sağlayan bir sistem değildir. Aynı zamanda tarımsal artığın devlet hazinesine aktarılmasını sağlamaktadır. Küçük aile işletmelerine dayanan bir yapı olmasıyla aynı zamanda devlet otoritesine alternatif bir varlığın, bir toprak aristokrasisinin oluşmasının önüne geçilmektedir.

Tımarlar, sipahiye ayrılan hassa çiftliği dışında bir çift öküzün işleyebileceği şekilde aile çiftliklerine bölünmektedir. Bu çiftlikler toprağı işleme ve belli vergileri ödeme yükümlüğü karşılığında babadan oğula geçecek şekilde köylüye bırakılıyordu. Her padişah değişiminde verilen tımarlar ve hane toprakları padişah tarafından yeniden verilme durumundadır. Yeni padişah bunları genişletilen ölçüde değil ilk verilen zamanki oranda kabul ediyor dolayısı ile tımarların veya hane topraklarının büyümesi engelleniyordu. Ayrıca reaya olarak tabir edilen köylünün oğlunun da

¹³ Bu konu için bkz. PAMUK Şevket, 100 Soruda **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi** (1500-1914), Gerçek, İstanbul, 1997, 4. bası s. 39-48

reayaya ait olduğu kabul edilirdi. Reayanın kendisine işleme için verilen topraktan ayrılması yasaktır. Köyden ayrılacak olan çiftçilere çift bozma resmi adı altında ağır bir para cezası öngörülüyordu.

Sonuç olarak uygulanan sistem ile daima tarımsal üretimin gerçekleşmesi sağlanıyor, ayrıca toprakların genişletilip, bazı kimselerin devlet otoritesi dışında güç kazanmasının önüne geçilmiş oluyordu. Böylelikle ekonominin temel dinamiği olan tarımsal üretim gerçekleşiyor, sipahiye getirilen asker besleme yükümlülüğü ile de ordunun beslenmesi sağlanıyordu.

B) OSMANLI HUKUK YAPISI

1. Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Hukuk Sistemi¹⁴

Osmanlı Devleti'nde hukuk sistemi üç ana temele dayanmaktadır. Bunlar sırasıyla, İslam hukuku (şeriat), örfi hukuk ve fethedilen yerlerin mahalli hukukudur. Böylelikle Osmanlı hukuk sisteminde iki hukuk kodu ortaya çıkmıştır; birincisi şer-i şerif denen dini hukuk, diğeri ise kanun-ı münif denilen şeriat hükümleri, dini hukuk dışında kalan uygulamaları içeren adet ve gelenek hukukudur.

Osmanlı idaresi, İslam dininin toplum düzeninin sağlanması için koyduğu emir ve yasaklardan oluşan şeriat hukukunu hukuk sisteminin temeli olarak kabul etmektedir. Şeriat hukukunun kaynakları Kur'an, hadis, icma (içtihat) ve kıyastır.

Örfi hukuk, Türk toplumu arasında Orta Asya'dan beri süregelen adet ve geleneklere dayanmaktadır. Özellikle kamu hukuku alanında örfi hukuk ön plana çıkmaktadır. Devlet hayatını, toprak düzenini tayin eden kanunnameler şeri hukukla uyum içinde değildir. Osmanlı idaresi toplum ve devlet hayatının temel kurum ve ilişkilerini şeri hukuktan çok, örfi kanunlar, hatta gelenekler ve teamüllerle düzenlemeyi yeğlemiştir.¹⁵ Kamu hukuku alanındaki İslam hukuk kurallarının azlığı, geniş topraklara ve birbirinden ırk, din, kültür bakımından büyük farklılıklar gösteren insan gruplarına hükmeden devletin şartlara ve zamana uyma ihtiyacı devletin hukuk yapma zorunluluğunu doğurmuştur.¹⁶

Osmanlılar fethettikleri yerlerde uygulanan kanun ve nizamları kaldırma yoluna gitmemişlerdir. Şeri ve örfi hukuka ters düşenleri kaldırmışlar, diğeri kısmı ise yerli halk tarafından uygulanmaya devam etmiştir.

Hukukun düzenlemesi yetkisi genel olarak padişahıdır. Şeriat, padişaha askeri, idari ve mali konularda kanun koyma yetkisi tanımaktadır. Padişah, şeriat hükümlerine aykırı olmamak koşuluyla istediği kanunu çıkarma hakkına sahiptir. Ulemanın bu konuda; "şeri maslahat değildir, ul'ulemr ne ise öyle olsa şeklinde fetvaları vardır. Buradaki ul'ulemr dünyevi otoritenin koyduğu kanunlardır.¹⁷ Padişah ancak özel hukuk alanında kanun yapamaz. İslam hukukunun özel hukuk alanındaki

¹⁴ Bu konu için bkz. ÜNAL, Osmanlı Müesseseleri Tarihi s. 95-98

¹⁵ ORTAYLI s. 138

¹⁶ BOZKURT Gülnihal, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi** (Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci 1839-1939), Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 1996 s. 39

¹⁷ ORTAYLI s. 138

düzenlemeleri hemen hiç değiştirilmeden yüzyıllarca uygulanmıştır.¹⁸ Uygulamada, şeyhülislam, kazaskerler ve hukuku iyi bilen ulema kanun koyma konusunda padişaha yardımcı olmaktadır. Kalemîye denilen Osmanlı bürokrasisinin başında bulunan ve divan üyesi olan nişancının örfî kanunların yapılmasında ve uygulanmasında büyük etkisi vardır.

Çeşitli konularda meydana getirilen kanun ve nizamlara kanunname denmektedir. İlk önemli kanunname Fatih tarafından meydana getirilmiştir. Yavuz Selim ve Kanunî'nin kendi adlarıyla anılan kanunnameleri vardır. Ayrıca her eyaletin ve sancağın kendi sosyo-ekonomik koşullarına göre düzenlenmiş olan sancak kanunnameleri vardır. Toprak tasarrufu, vergi düzeni ve tumar ile ilgili ayrıntılar bu kanunnameler ile düzenlenirdi.

Osmanlı klasik hukuk yapısını 17. ve 18. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmüştür. 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı hukukunun kaynakları arasında batı hukuku da yer almaya başlamıştır. Tanzimat ve İslahat fermanlarında batı hukukunun tesiri açıkça görülmektedir.¹⁹ 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanıp, Sultan Abdülmecid tarafından kabul edilen Tanzimat Fermanı ile modern hukuk anlayışına geçilmesi hedeflenmektedir. Bu dönemde yeni kanunların hazırlanmasında şeri ve örfî hukuk kaynakları kadar batı kanunları da etkili olmuştur. Tanzimat dönemi devlet adamları batı kanunlarını tercüme ederek ortak bir kanunlar külliyatı meydana getirmeye çalışmışlardır. Bu dönemin en önemli eseri Abdullah Cevdet Paşa'nın Mecelle'sidir.

2. Din-Devlet İlişkisi

Osmanlı Devleti, daha kuruluşunda bir din-devlet birlikteliği içindedir. Askeri bir yapılanmaya sahip olan devlete objektif ölçüler içerisinde bakıldığında, İslamiyet'in Sünni-Hanefi versiyonu ile çok yakın ilişki içinde olduğu gözlenir.²⁰ Osman Bey'in etrafında daha çok din bilgini olan çok değerli düşünürler bulunmaktadır. Osmanlı'ya yol göstermiş olanlar din ile dünyanın ayıramayacağına, biri için diğerrinin feda edilemeyeceğine inanmaktadırlar. Kuruluş dönemi beyleri ve diğerr yöneticiler, İslam'ın cihat ruhunu kitlelere benimsetmek için dini çağrışım yapan ünvanlar kullanmaktadır. Ertuğrul, Osman ve Orhan beylerin din için savaşılan anlamına gelen gazi ünvanını kullanmaları bu nedenledir.²¹ İslam dininde din ve dünya ayrımı yoktur, ikisi içinde aynı kanunlar geçerlidir.²² Genellikle İslam toplularında din ile devlet arasında geçen bir iktidar mücadelesine rastlanmaz.²³

Siyasi hükümler ancak İslam hukukunu uyguladığı taktirde meşru sayılması, rejimin kanununun şeriat olması, Osmanlı'da din ve devlet beraberliğini gösterir. Osmanlı dini bir devlet kabul edilebilir, ancak bir ruhban sınıfı yönetiminde değildir.²⁴ Devletin kuruluş döneminde, her biri

¹⁸ Bkz. BOZKURT loc.cit.

¹⁹ Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu ve uygulaması için bkz. ENGELHARDT, **Tanzimat ve Türkiye**, çev: Ali REŞAD, Kaknüs, İstanbul, 1999 s. 43 vd.

²⁰ OKUMUŞ Ejder, **Türkiye'nin Laikleşme Sürecinde Tanzimat**, İnsan, İstanbul, 1999 s. 145

²¹ KARATEPE Şükrü, **"Osmanlı'da Din-Devlet İlişkisi"** in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999 s. 57

²² SEZEN Yümnü, **"Osmanlı'da Din-Devlet İlişkilerinin Teorik ve Teolojik Bağlarıyla Uyumu"** in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999 s. 44

²³ KARATEPE s. 57

²⁴ SEZEN s. 48

geniş halk kitlelerini temsil eden din ve tarikat liderlerine büyük saygı gösterilir, çoğu devlet yönetiminde söz sahibi olurdu.²⁵

Bir beylik olarak dini renge bürünen ve devletleşmesiyle birlikte bünyesinde kurumsal ve bürokratik düzlemde dine yer veren Osmanlılar, yönetimlerini en üst kademedan en alt kademeye kadar dini alanın kapsamında görmüş ve kendinden önceki İslam devletleri gibi kurumlarını İslam esaslarına göre şekil vermeye çalışmışlardır.²⁶ Osmanlı yönetim sisteminde, resmi devlet bürokrasisi içinde yer alarak dini nitelikli hizmetleri yürüten örgütlenme başında şeyhülislamın bulunduğu ilmiye teşkilatıdır. İلميye teşkilatında yer alanların hepsi devlet memurudur. Bu teşkilatı ruhban sınıfı olarak nitelendirmek doğru olmaz.²⁷

Osmanlı'da hukukun temel kaynaklarından biri şeriat olmakla birlikte Osmanlı'yı bir şeriat devleti saymak mümkün olmamaktadır. Çünkü şeriat dışında da kanunlar vardır. Uygulamada örfi hukuk ağır basmaktadır. Devlet içinde bulunduğu coğrafyaya özgü ve sosyo-ekonomik koşulları gözardı etmeyen bir hukuk sistemi geliştirmiştir. Her halükarda Osmanlı Devleti ve toplumunda dini tolerans etkili ve yaygın biçimde kendini göstermektedir. Bu tolerans ve hoşgörüden dolayı Osmanlı'yı laik olarak nitelendirenler olmakla birlikte, Osmanlı'da millet sistemi din esasına dayanmaktadır. Vergi milletlere göre alınmakta, yargı ve eğitim millet sistemi içinde cemaat liderlerine bırakılmaktadır. En başta hakimiyetin kaynağının dini esaslara bağlanması Osmanlı Devleti'nin laik olmadığına göstergesidir.²⁸

Bazı İslam hukukçuları örfi hukuku kabul etmemekle birlikte, bir çoğu Kur'an ve sünnete aykırı olmamak koşuluyla padişahın askeri, mali ve idari konularda düzenlemeler yapmasını benimsemişler, şeriata aykırı bulmamışlardır. Ayrıca Kur'an'da, kanun ve benzeri hukuk kitaplarında tarif edilene benzer bir devlet modeli gösterilmemiştir.²⁹

Şeriat hükümleri dışında kalan konularda hükümdarın kanun koyma yetkisi daha önceki Türk-İslam devletlerinde de vardır. Esas olarak Orta Asya Türk hükümdarları kanun koyma yetkisine sahiptirler. Hükümdarlar müslüman olduktan sonra da bu haklarından vazgeçmemişlerdir. İslam hukukçuları arasında hükümdarın kanun koyma yetkisinin olup olmadığı hususunda ortak bir görüş bulunmadığından, hükümdarlar bu durumu kendi lehlerine yorumlayarak kanun ve nizam koyma yoluna gitmişlerdir. Padişahlar koydukları kanunların şeriat hükümlerine aykırılık teşkil etmesine özen göstermişler, şeyhülislamlık görevinde bulunanlar da bu kanunları şeriat temeline oturtma çabasına girmişlerdir.

3. Hakimiyetin Meşru Kaynağı

Geleneksel toplumlarda dinlerin iktidarı meşrulaştırmak gibi önemli bir siyasi işlevi bulunmaktadır. Geleneksel Osmanlı toplumunda siyasi kurumların oluşumunda ve sistemin işleyişinde hakim kitlenin dini olan İslamiyet'in belirleyici bir fonksiyonu vardır.³⁰ Meşru iktidarın

²⁵ KARATEPE loc.cit.

²⁶ OKUMUŞ loc.cit.

²⁷ Ibid s. 58

²⁸ OKUMUŞ s. 152

²⁹ KARATEPE s. 56

³⁰ Ibid loc.cit.

dayanağı, Allah'ın iradesine ve peygamberin sünnetine uygun hareket etmektir. Kayılar, Bizans sınırına bir uç beyliği olarak yerleştirildiğinde, Abbasi halifesinin sembolik dini liderliği devam etmekteydi. Halifeler Anadolu Selçuklu sultanlarına, hilat, sarık, asa göndererek ve *sultan-ı kabir*, *sultan-ı galip* gibi isimler vererek iktidarlarının meşruluğunu onaylamışlardır.³¹

Hükümdar olmanın baş koşulu Osmanlı Hanedanı'na mensup olmaktır. Osmanlı ailesinin hakimiyet hakkına sahip olduğu öylesine yerleşmiştir ki; imparatorluk sona erene değin bu aileyi baştan indirmeye yönelik bir girişim olmamıştır ve herhangi bir hoşnutsuzluk durumunda padişah tahttan indirilse de yerine yine Osmanlı ailesinden biri getirilmiştir.³²

Hanedan hakimiyetinin kaynağını Allah'a dayandırmaktadır. Hükümdara göre halife olarak Allah'ın yer yüzünde temsilcisi; hukukçulara göre ise iktidar Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olan halkındır ve başta adaleti sağlama işi olmak üzere, belli koşullara uymak üzere bir kişiye havale edilmiştir. Her iki halde de düşüncenin kaynağı Nisa süresi 58. ayette geçen "*Allh'a, O'nun peygamberlerine ve sizden olan ülü'l-emrin emir ve yasaklarına itaat ediniz*" hükmüdür.³³

Bunun yanında Orta Asya Oğuz geleneğinde var olan ve Türk hakanının otoritesini meşru kılmak için hükümdarın soyunu Oğuz Han'a dayandırmak fikri Osmanlı'da da hakim olmuş ve (uydurma) şecerelerle Osmanlı ailesinin Oğuz Han soyundan geldiği iddia edilmiştir.³⁴

Genel bir söylemle, padişahın her konuda mutlak bir yetkisi vardır. Söylediği her şey kanun niteliğindedir. Ancak Osmanlı padişahları genellikle kendilerini hukukla sınırlamışlar ve hakim hukuk olan şeriattan ayrılmamaya çalışmışlardır. Siyasal iktidarı meşrulaştıran başlıca unsur şeriattir. Şeriattın düzenleme yaptığı bir alanda ona bağlı kalmakla yükümlü padişahın düzenleme yapma yetkisi yoktur.³⁵ Padişah bazı harb, katl gibi bazı konularda fetvaya muhtaçtır. Ayriyeten mevcut kanunlar, örf ve adet ilk etapta onu bağlar. Böylelikle mutlak otoritesi ulemanın onayı, kurulu düzen, gelenekler tarafından sınırlandırılmaktadır.³⁶ Osmanlı Devlet hayatında hükümdarın yetkisinin sınırı sorunuyla karşılaşmamıştır.³⁷ Zaten Osmanlı Devleti'nde çok açık konular da bile padişah yalnız karar vermemiş, çeşitli divan ve kurullarla müşavere, birlikte karar verme yoluna gitmiştir. Padişahlar dönemin bilginlerinden faydalanmışlar, kararların şeriata uygunluğu hususunda şeyhülislamdan onay almışlardır.

1808 Sened-i İttifak ile padişah kendi otoritesi yanında ayanların varlığını kabul etmek durumunda kalmıştır.³⁸ Ayrıca Tanzimat Fermanıyla kişilerin cezai kovuşturma geçirmeden cezalandırılmamaları yönünde yenilikler getirilmiştir. Tanzimat Fermanı esasen kişi hak ve özgürlüklerine düzenleme getiren bir fermandır. Padişah Tanzimat ile getirilen prensiplerin

³¹ Ibid s. 57

³² NİYZİ Mehmed, **Türk Devlet Felsefesi**, Ötüken, İstanbul, 1996, 2. bası s. 147

³³ SAYDAM s. 42

³⁴ ORTAYLI s. 133-134

³⁵ MUMCU s. 83

³⁶ ORTAYLI s. 139-140

³⁷ Bkz. KARATEPE passim

³⁸ Bu konu için bkz. aşağıda Ayanlık Sistemi

uygulanmasını Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye adlı meclise bırakarak, yetkilerini kendi isteğiyle sınırlama (oto-limitation) yoluna gitmiştir.³⁹

4. Millet Sistemi

Osmanlı Devleti'nin bünyesinde Müslümanlardan başka, Musevi, Ortodoks, Katolik, Ermeni ve benzeri din ve mezheplere mensup topluluklar yaşamaktadır. Müslümanların din ile ilgili hizmetleri ilmiye sınıfı tarafından yerine getirilmektedir. Diğer topluluklarda bu hizmetlerin yürütülmesi kendi cemaatlerine bırakılmıştır.

Osmanlı millet sisteminde insanlar mensup oldukları din ve mezheplere göre gruplara ayrılmıştır. Millet burada ırk ve aynı dili konuşan topluluk anlamında değil, aynı din ve daha ziyade aynı mezhebe bağlı insanlar topluluğu olarak anlaşılır. Yahudi milleti, Ortodoks milleti, Ermeni Milleti gibi isimler almaktadır. Aynı dili konuşan Ermeniler, Ermeni Katolik ve Ermeni Protestan milletleri olarak ayrılmaktadır.⁴⁰ Kendi içinde örgütlenen ve özel hukuk alanında devlete karşı belli ölçüde özerkliği bulunan bu grupların eğitim, öğretim, yargı, inanç, ibadet gibi hizmetleri bağlı oldukları cemaatler tarafından karşılanmaktadır.⁴¹

Osmanlılar başlangıçtan itibaren gayrimüslimlere hoşgörülü davranmışlar, özel hayatlarında ve bireysel hukuk işlemlerinde serbest bırakmışlardır. İstanbul'un fethinden sonra, Rum ve Ermeni patriklerinin statüsü milletbaşı olarak yeniden düzenlenmiştir. Gayri müslim tebaa imparatorluk boyunca devlet ile olan ilişkilerini bağlı bulunduğu cemaat lideri ve dini teşkilat aracılığıyla yürütmüştür. Cemaat liderleri teşkilatlarına bağlı tebaanın devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirmesinde yardımcı olmuştur.⁴²

Millet sistemi İslam medeniyetinin uluslar arası ilişkiler anlayışından kaynaklanmaktadır. Ehl-i harp, müslümanlarla savaş halinde olan gruptur ve bu gruptakilerle savaşmak caizdir. Ehl-i ahd ise müslümanların barış içinde yaşadıkları gayrimüslim gruba verilen isimdir. Ehl-i ahd kesimi ise tebaa olan zimmiler, kendisiyle barış anlaşması yapılmış olan gayrimüslim devletin tebaası olan muahedler ve ticaret, resmi görev veya herhangi başka sebeple Osmanlı Devleti'nde bulunan gayrimüslimlere ise müsteminler denmektedir.⁴³

Zimmiler ehl-i ahd olup, İslam devletinin tebaası olan gayrimüslim gruptur. Bunlara ehl-i zimmet de denmektedir. Zimmiler, Osmanlı tebaası olmakla birlikte, müslümanlarla eşit hak ve yükümlülükler sahip değildirler. Osmanlı Devleti onları himayede kabul etmiş ve az yükümlülükler getirmiş; hakları da ona göre düzenlenmiştir.⁴⁴

³⁹ SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, "Divan-ı Hümayundan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama" in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999 s. 19

⁴⁰ ORTAYLI s. 139

⁴¹ KARATEPE s. 58-59

⁴² Ibid s. 59

⁴³ SAYDAM s. 153

⁴⁴ SAYDAM s. 153

II. MERKEZ TEŞKİLATI

A- OSMANLI PADIŞAHI ve SARAY

1. Padişah

a) Osmanlı Padişahı

Osmanlı yönetiminin en başında gelen kişi padişahtır. Devletin sahibi olarak öncelikle devletin birliğini, milletin can ve mal güvenliğini sağlamak ile sorumludur.⁴⁵ Yasama, yürütme ve yargı güçlerinin kullanılmasında hükümdar mutlak egemendir.⁴⁶ Hükümdarın herhangi bir konu hakkında verdiği karar ve kati olarak beyan ettiği fikir kanun niteliğinde olmakla birlikte; padişah memleket meseleleriyle ilgili hususlarda şer-i ve hukuki konularda ilgili kimselerin görüşüne başvuruyordu.⁴⁷

Padişahın, bizzat ordunun başında başkumandanlık yapmak, memleketi genişletmek ve yeni kanunlarla devlet esasını kuvvetlendirmek görevleri yanında ayrıca yürütmenin ve yargının başı olmak gibi iki asli görevi vardır.⁴⁸ Yürütmenin başı olarak Fatih dönemine kadar bizzat Divana başkanlık ederken, bu dönemden sonra Divanın aldığı kararları onaylamak ve uygulamakla yetinmişlerdir. XVII. yüzyıla kadar devlet işlerinin hemen hemen hepsiyle yakından alakadar olmuşlardır. Sonraki dönemlerde yetkilerini büyük ölçüde başka makamlara devretmekle birlikte imza yetkisi kendilerinde kalmıştır. Yargının başı olarak da kadıların atamasını yapmaktadır.

İlk dönemlerde padişahlar, Bey, Han gibi unvan alıyorlardı.⁴⁹ Sade protokol kuralları, askeri geleneğin hakim olduğu, örf-adete ve istişareye dayalı bir yönetim varken; Yıldırım Bayezid'le birlikte daha şaşaalı bir protokol ile mutlak bir hükümdar kişiliği benimsenmiştir.⁵⁰ Osmanlı padişahları, XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed'e kadar müstebid bir hükümdar değildir ve Anadolu'daki diğer Türkmen Beylerin etkisindedir.⁵¹ Fatih ile birlikte Oğuz boylarının başkanlığı yerine mutlak hükümdar ve bütün İslam aleminin başı olma anlayışına sahip olmuşlardır.⁵² Bu durum fiili olarak Fatih döneminden itibaren yaşansa da padişahın resmi olarak halife sıfatını kullanması, Rusya'nın

⁴⁵ SAYDAM s. 11

⁴⁶ SEYİTDANLIOĞLU s. 17

⁴⁷ SAYDAM s. 45

⁴⁸ UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 3. bası s. 40-42

⁴⁹ Bu unvanlarla birlikte zaman içinde, hakan, hüdavendigâr, gazi, kayzer, sultan, emir, halife, padişah gibi unvanlar kullanılmıştır. Sultan, Kur'an ve hadislerde sıklıkla geçen ve halifeler ve İslam devletlerinde çokça kullanılan bir unvandır. Bkz. SAYDAM s. 43-44

⁵⁰ ORTAYLI s. 132-133 Yazar, Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki padişahları; henüz etraflarında nüfuz grupları ve hanedan temsilcileri olan ve savaşçı kişilikleri ve yetenekleriyle sıvrılan, **pirumus inter pares** (eşitler arası birinci) yönetici olarak nitelendirmektedir.

⁵¹ UZUNÇARŞILI s. 43

⁵² Bkz. ORTAYLI s. 135

Kırım'ın ilhakını tanımakla birlikte padişahın müslüman devletlerde ruhani liderliği devam ettirmek istemesi üzerine 1789 Aynalı Kavak Tenkihnamesi ile başlar.⁵³

b) Şehzadeler

Oğuz boyları ve Selçuklular'da olduğu gibi, ülkenin ortak malı sayılması ve hanedana mensup herkesin veraset hakkının olması anlayışı yoktur. Veraset hakkı ilk dönemlerde padişahın en büyük oğluna verilmiş, primogenituras sistem izlenmiştir.⁵⁴ Bu sistemde kanlı taht mücadeleleri olmuş, kardeş katliamları yaşanmıştır. I. Ahmet'tin tahtı hanedanın en yaşlı erkeğine bırakma (senyoritas) prensibini getirmesiyle kardeş katli bir nebze de olsa hafiflemiştir.⁵⁵

Osmanlı şehzadeleri⁵⁶ XVII. yüzyıla kadar sancaklara tayin edilir, askerlik ve yöneticilik öğrenerek iyi bir idarece olmaya hazırlanırlardı. Genellikle Anadolu sancaklarına (özellikle Manisa ve Amasya) lalaların refakatinde giderlerdi. Şehzadelerin bazılarının henüz babalarının sağlığında kardeşlerine ve babalarına karşı taht mücadelelerine kalkışmalarından dolayı bu uygulamadan vazgeçilmiştir. II. Selim'den sonra sadece en büyük şehzadeler sancağa gönderilmiş, III. Mehmet'in tahta çıkmasından sonra ise şehzadelerin sancağa gönderilmesi adetinden tamamen vazgeçilmiştir.⁵⁷ Bu dönemden sonra şehzadeler saray içerisinde kafes denen bölmede ikamete mecbur tutulmuş ve sıkı bir denetim altında kimse ile görüştürülmemişlerdir. Bu uygulama tecrübesiz ve yönetim konusunda hiçbir deneyimi olmayan ve kafes içerisinde psikolojik baskı altında yaşamış padişahların başa geçmesine neden olmuştur.

c) Padişahlıkla ilgili olarak çeşitli tören ve semboller⁵⁸

aa) Cülus töreni: Bir Osmanlı padişahının tahta çıkmasına cülus-u hümayun denilmektedir. Padişah tahta önceki padişahın ölümü ya da hal'i (padişahın istenmeyerek tahttan çektilmesi)⁵⁹ halinde geçebilir. Padişah Topkapı Sarayı'ndaki Hırka-i Şerif dairesine götürülür, sadrazamdan başlanarak kendisine biat edilirdi. Bu törende kapıkulu ocaklarına cülus bahşişi dağıtılırdı.

bb) Kılıç Alayı: Padişah tahta kılıç kuşanarak (taklid-i seyf) otururdu. Bu tören tahta geçişin ikinci ile yedinci günü arasında yapılırdı. Hz.Eyyub türbesi ziyaret edilir, dönüşte padişahlar ecdatlarının türbelerine giderlerdi. Kurban kesilirdi.

cc) Arife Divanı: Ramazan ve Kurban bayramlarında bayram alayları kurulur, padişah tebrikleri kabul ederdi. Tebrikleri kabul etmeye muayede denmektedir. Arife günleri de kendisine verilen hediyeleri alırdı.

⁵³ Ibid s. 136

⁵⁴ ORTAYLI s. 133

⁵⁵ Ibid loc.cit. Kardeş katli ile ilgili olarak ayrıca bkz. NİYAZİ s. 147-155 Fatih zamanında Kanunname-i Al-i Osman'a şöyle bir madde konulmuştur: "Ve her kimesneye evladından saltanat müyesser ola, karındaşların nizam-ı alem için katletmek münasıptır, ekser-i ulema tecviz etmiştir; anunla amil olalar."

⁵⁶ II. Murat devrine kadar padişah çocuklarına çelebi denmekteydi. Bkz. SAYDAM s. 61

⁵⁷ SAYDAM s. 62

⁵⁸ Ayrıntı için bkz. UZUNÇARŞILI s. 184 vd

⁵⁹ Bkz. ibid s. 184

dd) Cuma Selamlığı: hükümdarın Cuma namazı kılmak için camiye gidiş ve dönüşleri sırasında yapılan merasimdir. İdare-halk bütünleşmesi sağlanmaya çalışılırdı.

ee) Tuğra: Oğuz Han'dan itibaren Türk hükümdarlarınca kullanılan semboldür. Ok-yaydan esinlenerek yapılmıştır. İçinde padişahın ve babasının adı ile "muzaffer daima" duası ve bazen gazi, adli, reşad gibi unvanlar yer alırdı. Ahitname, name-i hümayun, ferman, berat gibi kıymetli evrakların başında; son asırlarda pul, kağıt para ve nüfuz cüzdanlarında kullanılırdı.

ff) Mührü Hümayun: Her birinde padişahın kendisinin ve babasının adının yer aldığı; biri zümrüt dikdörtgen ve diğer üçü altın, oval şekilde dört mühür vardır. Zümrüt olan padişahta kalır; diğerleri bire tane sadrazam, has odabaşı ve hazinedara verilirdi.

2. Saray Teşkilatı

Saray, padişahın özel yaşantısının geçtiği yer olmakla birlikte merkezi yönetim mekanizmasının önemli ölçüde şekillendiği yerdir. Osmanlı sarayının yönetim örgünü kavrama bakımından Topkapı Sarayı'nın planına bakmak faydalı olacaktır.⁶⁰ Saray üç bölümden meydana gelmektedir: 1- Harem 2- Enderun 3- Birun. Bu bölümlerin her biri ayrı ayrı kendine düştüğü ölçüde özel ve kamusal fonksiyonları yerine getirmektedir.⁶¹

Sarayın babüssaade denilen kapısından itibaren padişahın özel yaşantısı başlar ve harem ile Enderun kısımlarını içinde barındırır. Fatih bu kapının hemen ardına yabancı elçiler ile yüksek rütbeli devlet adamlarını kabul ettiği bir arz odası yaptırmıştır. Bu kısmın en yüksek rütbeli görevlisi ak hadım ağalarının sorumlusu olan babüssaade ağasıdır.

a) Harem

Darüssaade de denilmektedir. Sarayın hükümdarın özel yaşantısının geçtiği ve ailesinin kaldığı kısmıdır. Burada sadece yeni padişahın karısı, şehzadeler, annesi, kızları ve cariyeleri ile kardeşleri bulunmaktadır. Eski padişahın karısı ve çocukları ise Beyazid'deki eski saraya gönderilmektedir.⁶²

Haremin idarecisi kendisine *valide sultan* ya da *mehd-i ulya* adı verilen padişah anneleridir.⁶³ Saray kadınlarının en yüksek derecelilerine *kadın* denir, onlardan sonra *gedikliler* gelirdi. Kadınlar arasında en sevgili olanlar padişaha çocuk doğuranlardır. Onlara *haseki* ünvanı verilmektedir. Gedikliler ise padişahın hizmetinde bulunan hizmetlilerdir.⁶⁴ Burada enderundaki içoğlanlarınkine benzer bir yapılanma söz konusudur ve haremde yaşayan cariyeler sıkı bir eğitimden geçirilmektedir.⁶⁵buradaki görevlilerin en yüksek rütbelisi kara hadım ağalarının amiri olan darüssaade ağasıdır.

⁶⁰ ORTAYLI s. 140

⁶¹ Ibid loc.cit.

⁶² Ibid loc.cit.

⁶³ UZUNÇARŞILI s. 154

⁶⁴ Ibid s. 148-149

⁶⁵ ÜNAL s. 26

XVII. yüzyıldan itibaren valide ve haseki sultanların devlet yönetimine karışmaya başlamaları bazı olumsuz sonuçlar doğurmuştur.⁶⁶ Harem sadece İslam devletlerine özgü bir yer olmayıp, benzer bir yapı Bizans Devleti'nde de vardır.⁶⁷

b) Enderun

Burası enderuna mensup içoğlanlarının (gulam) hizmet gördüğü ve padişahın günlük yaşantısının geçtiği yerdir. Başlangıçtan beri devşirme çocuklarının seçkinleri enderun hizmetlerine, diğerleri kapıkulu ocaklarına ayrılırdı.⁶⁸ Enderuna ayrılanların maaşları, yiyecek içecek ve bütün ihtiyaçları saray tarafından karşılanır ve içi ve dış atamaları padişah tarafından yapılırdı.⁶⁹ Saray içoğlanlarının hizmet içi eğitim gördüğü Osmanlı Enderun Mektebi, musikiden dini ilimlere, oymacılıktan hattatlığa kadar bir çok konuda eğitim veren bir yer olarak Osmanlı yönetici zümresinin kültürünün geliştiği bir yerdir.⁷⁰ Buradaki içoğlanlarının derece ve hizmetleri itibarıyla farklı odalara ayrılmıştır. Büyük ve küçük odalardan başlamak üzere başarılı olanlar bir üst odaya geçerdi. En büyük hizmet odası ise padişahın özel hizmetlilerinin bulunduğu has odadır.

aa) Büyük ve küçük odalar: Bu odalara seçilen acemiler çeşitli hocalardan ders görerek Türk kültürü ve müslüman töresi ile yetiştirilir, din, Kur'an-ı Kerim, Türkçe, Arapça, Farsça derslerinin yanında, ok çekme, ata binme, güreş gibi spor talimleri yaparlardı.⁷¹ Büyük odanın amiri saray kethüdası, küçük odanın amiri ise oda kethüdası adını almaktadır.

bb) Seferli koğuşu: Devşirme çocuklardan enderuna alınacak olanlar büyük odadan sonra ilk olarak seferli koğuşlarına alınır. Burada adab-ı muaşeret, okuma-yazma ve dini bilgiler verilir. Burada müzisyenler, hanendeler, berberler, pehlivanlar, hamamcılar yetiştirilmiştir. Ayrıca saraydaki dilsiz ve cüceler de burada eğitim görürdü. Bu odanın amiri büyük odanın da amiri olan saray kethüdasıdır.⁷²

cc) Kiler koğuşu: Fatih zamanında kurulmuş olan bu odada, otuz kadar içoğlanı padişahın ve haremın her türlü yiyecek ve içeceğini karşılamak, sofrta hizmetlerinde bulunmak üzere eğitime alınır. Bu odanın amiri kilercibaşıdır.⁷³

dd) Hazine koğuşu: Hazineciler padişahın özel hazinesini ve enderun hazinesini korumakla görevlidirler. Bu odanın amiri hazine kethüdasıdır.

ee) Has oda: Saray içoğlanlarının en yüksek rütbelileridirler. Hazine koğuşunda başarı gösterenler bu odaya alınır ve padişahın özel hizmetlerini yerine getirirlerdi. Padişahın her bir çeşit elbisesi için ayrı ayrı görevliler söz konusudur ve ayrıca padişahın silahını taşıyan silahdarlar vardır. Bu odanın amiri ise has odabaşıdır.⁷⁴

⁶⁶ bkz. ÜNAL s. 27 ayrıca bkz. ORTAYLI s. 141

⁶⁷ ORTAYLI s. 141

⁶⁸ Ibid loc.cit.

⁶⁹ UZUNÇARŞILI s. 308-309

⁷⁰ ORTAYLI s. 141

⁷¹ UZUNÇARŞILI s. 309-310

⁷² Bkz. ibid s. 311-312

⁷³ ÜNAL s. 22 Ayrıntı için bkz. UZUNÇARŞILI s. 313-315

⁷⁴ UZUNÇARŞILI s. 322 vd

Her cülusta veya yedi yıllık dönemlerde enderun mensupları dış görevlere tayin edilirdi. Buna Birun'a çıkma denirdi.⁷⁵ II. Mahmut 1831 yılında enderun yönetimini Enderun-u Hümayun Nezareti adıyla kurulan bir memuriyete vermiştir ve II. Meşrutiyetle birlikte lağvedilmiştir.⁷⁶

c) Birun

Birun sarayda babüsseade kapısı dışında kalan ve enderunla harem haricinde bütün sarayı kapsayan ve esas olarak devlet işlerinin yürütüldüğü kısımdır. Divan-ı Hümayun kalemleri ve Kapıkulu süvarileri burada bulunmaktadır. Padişahın özel hizmetlileri dışındaki saray görevlileri ile divanı da göz önüne aldığımızda asıl olarak devlet işlerinin yapıldığı kısım Birun'dur. Birun, her biri ayrı bir işle görevli olan saray hizmetlilerini içine almaktadır.⁷⁷

aa) Kapıkulu süvarileri: Bu süvariler devşirmelerden kurulu silahdaran, sipahi oğlanları, sağ ve sol ulufeciler isimli dört bölük ile Anadolu Türkleri'nden kurulu sağ ve sol garibler adlı iki bölük olmak üzere toplam altı bölükten teşekkül idi. Altı bölük halkı da denilmektedir.

bb) Mehter takımı: Padişahın hakimiyet sembolleri olan, bayrak, tuğ, çadır ve otağ hizmetlerine bakar ve askeri bandosu görevini yerine getirirdi. Mehter takımı mir-i alem komutasındadır.

cc) Müteferrikalar: Padişah saray dışına çıktığı zaman ona parlak ve göz alıcı kıyafetleriyle eşlik eden kimselerdir. Beyzadeler, enderundan çıkmış içoğlanlar ve bazı imtiyazlı aristokrat çocuklarından oluşmaktadır. Amirleri ise müteferrika başıdır.

dd) Çaşnigirler: Sarayın ziyafet işlerinden sorumludurlar. Başlarındaki görevliye çaşnigirbaşı denmektedir.

ee) Dergah-ı mualla çavuşları ve kapıcılar: Çavuşlar imparatorlukta protokol vazifelerini yürütür, elçilik ve ulaklık hizmetlerini görürlerdi. Çavuşbaşının yönetimindedirler. Kapıcılar padişahın emirlerini gerekli yerlere ulaştırırlardı. Başlarındaki görevliye ise kapıcıbaşı denirdi.

ff) Mirahur: Padişahın seferde kullanmak ya da hediye etmek maksadı ile kullandığı atların yetiştiricisidir.

gg) Çakırcılar: Padişahın avda kullandığı av kuşları ve köpekleri besleyen kimsedir. Başlarında çakıcıbaşı bulunur.

Bu hizmetli gruplarının reislerine rikabdar ağalar denir ve padişahın günlük yaşamında ve savaşta yakın maiyetini oluşturlardı. Birunda bu görevliler dışında hekim başılar, cerrah başılar, müneccim başılar, darphane emiri, hassa mimarları ile terzilik, hattatlık, dokumacılık yapan zanaatkarlar ve sarayın bostanlarına bakan ve İstanbul sahillerinin inzibati görevi ile sorumlu bostancılar vardır.

⁷⁵ ORTAYLI s. 142

⁷⁶ ORTAYLI s. 143 Enderun Mektebi'nin kaptılmasıyla onun yüksek rütbeli yönetici yetiştirme görevini Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) ve Mekteb-i Fünunu Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi) yerine getirmeye başlamıştır.

⁷⁷ Divan-ı Hümayun kalemleri Divan kısmında ele alınacağı için burada bahsedilmeyecektir. Bu hizmetlilerin görevleri için bkz. ORTAYLI s. 143-145, ÜNAL s. 33-35 Ayrıntılı bilgi için bkz. UZUNÇARŞILI s. 359 vd.

B) DİVAN-I HÜMAYUN

1- Divan-ı Hümayun'un Tarihi Gelişimi

Yönetme erkinin doğası gereği yöneticiler, doğru kararlar almak, sorumluluğu paylaşmak, kararları geniş gruplara benimseterek taraftar sağlamak, uygulanabilirliğini kolaylaştırmak ve meşrulaştırmak için alınan kararların kollektif aklın süzgecinden geçmesi gereğini hiçbir zaman gözardı etmemişler; bu nedenle meclisler ve danışma kurulları devlet idaresinde olmazsa olmazlardan olmuştur.⁷⁸

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren devlet işlerinin görülmesinden birinci derece sorumlu organ Divan-ı Hümayun'dur. Devletin siyasi, idari, mali, hukuki her türlü işleri burada padişah adına görüşülüp, onun adına kararlar alınır.⁷⁹ Devlet işlerinin divan kurularak yürütülmesi geleneği Osmanlılara İslam ve Türk-İslam devletlerinden geçmiş ve Anadolu Selçuklular'ın divanı ile İlhanlıların divanı Osmanlı Divan-ı Hümayunu'nu önemli ölçüde etkilemiştir.⁸⁰

Devletin kurulduğu ilk yıllarda divan teşkilatının nasıl geliştiği yolunda somut veriler olmamakla birlikte Osman Bey döneminde zaman zaman divanın toplandığından söz edilmektedir.⁸¹ Ancak yapılan bu toplantıların divan olup olmadığı tartışılmakla birlikte ilk vezirlik kurumunun Orhan Bey ile gelişmeye başladığı açıktır.⁸² Divanın ilk olarak Orhan Bey ile birlikte toplanmaya başladığı bilinmektedir.⁸³ Bununla beraber Divan-ı Hümayun'un gerçek anlamda fonksiyonlarını ortaya koyacak şekilde örgütlenmesi Fatih ile birlikte olmuştur.⁸⁴ En mükemmel dönemine ise Kanuni Sultan Süleyman'la kavuşmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren sadrazamların kendi köşklerine yaptıkları divanın önem kazanması ve divan bürokrasisinin reisülküttablığına bağlı kısımları burada faaliyet göstermeye başlayınca Divan-ı Hümayun'un önemini yitirmeye başlamıştır.⁸⁵ Tarih içinde durumunu koruyamamış, devamlılık kazanıp kurumsallaşamamıştır.⁸⁶

Divan-ı Hümayun toplantıları birunda, padişahın kapısı önünde Divanhane denen salonda yapılırdı. Kubbealtı denilen bu salon üçü de kubbeli olan üç bölümden meydana gelmektedir: **i-** asıl divan toplantısının yapıldığı ve ayrıca Kasr-ı Adl bölmesinin olduğu oda **ii-** divan kalemlerinin bulunduğu büro **iii-** her türlü idari ve mali kayıtların bulunduğu maliye defterhanesi.⁸⁷ İlk divanhane Fatih tarafından yaptırılmıştır. Bu gün Topkapı Sarayı'nda bulunan Kubbealtı denilen bina ise Kanuni döneminde sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır.⁸⁸

⁷⁸ SEYİTDANLIOĞLU s. 17

⁷⁹ Bkz. ORTAYLI s. 146

⁸⁰ AHISHALI Recep, "Divan-ı Hümayun Teşkilatı" in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999 s. 24 Ayrıca bkz. YÜCEL/SEVİM s. 307 "... Osmanlı divanı 50 yıl İlhanlı divanının aynı olarak devam etmiştir."

⁸¹ MUMCU Ahmet, **Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun**, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1976 s. 21

⁸² Bkz. MUMCU s. 21-22 Osmanlı Devleti'ndeki ilk vezirlerle ilgili olarak bkz. UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 3. bası s. 111

⁸³ UZUNÇARŞILI op.cit. s. 1

⁸⁴ SAYDAM s. 67

⁸⁵ AHISHALI s. 24

⁸⁶ ORTAYLI s. 146

⁸⁷ ORTAYLI s. 147-148 ÜNAL s. 36

⁸⁸ UZUNÇARŞILI op.cit. s. 8

Fatih dönemine (1475 yılı)⁸⁹ kadar padişahlar divan toplantılarına bizzat katılarak, divan başkanlığını yapmaktaydılar. Fatih ile birlikte bu adetten vazgeçilmiş ve padişahlar divan toplantılarını divanhaneye hakim bir konumda yaptırılan Kasr-ı Adl denilen kafesli bölmelerden izlemişlerdir. Sarayın babüssaade kapısının hemen ardına yapılan arz odasında da padişah sadrazamların arzlarını kabil ederek divanda görüşülen konular ve alınan kararlar hakkında bilgi almışlardır. Bu dönemden itibaren divan başkanlığını padişahın doğal vekili olan sadrazamlar yürütmüştür.

Divan toplantılarının hemen bitiminde sadrazam toplantıda kararlaştırılan hükümleri arz odasında padişahın onayına sunardı. Kazaskerler adli, defterdarlar mali konularda gerekli olduğu zaman, sadrazam ise her zaman ve genel konularda alınan kararları arz ederler ve padişah tarafından onananlar müsveddeleri hüküm kabul edilir ve derhal defterlere geçirilip, yürürlüğe girerdi. Kararların yazılı olduğu bu defterlere mühimme defterleri denmektedir.⁹⁰

Divan ilk kurulduğu dönemde Cuma günleri hariç her gün sabah namazından öğle yemeğine kadar toplanırdı. XVI. yüzyıldan itibaren dört günde bir, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren ise iki günde bir toplanmaya başlamıştır. 1768'den itibaren altı haftada bir gün toplantı yapılmış, XIX. yüzyıldan itibaren ise sadece ulufe dağıtımı ve yabancı elçilerin kabulü için toplanmaya başlamıştır.⁹¹

III. Selim ile birlikte sadece önemli devlet meselelerinin görüşüldüğü meşveret meclisi haline getirilmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren Divan-ı Hümayun önemini tamamen yitirmiş ve yabancı elçilerin ağırlanması, ulufe dağıtımı ve yeni atanan devlet ricalinin süregelen bir adet olarak padişah tarafından arzlarda kabulü merasiminden ibaret kalmıştır.⁹² II. Mahmut Divan-ı Hümayun'u kaldırarak onun görevlerini Avrupai tarzda kurulan ve modern anlamda bakanlar kurulu olan Meclis-i Hass-ı Vükela'ya vermiştir.⁹³

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra II. Mahmut'un merkez örgütünü yeniden düzenlemesi üzerine kabine usulü kabul edilmiştir. Vezir-i azamlık makamı son bulmuş, ancak gösterici ve teşrifatçı olarak, hiçbir hukuki ve siyasi fonksiyonu kalmadan Divan-ı Hümayun devletin son bulmasına kadar devam etmiştir.⁹⁴

2- Divan-ı Hümayun'un Yetkileri⁹⁵

Divan ülke yönetiminde en başta gelen ve birinci derece sorumlu bir organdır. Dolayısı ile çok üstün ve özel, yetkileri kendinde toplamıştır. Divanın tabii başkanı olarak padişahın kendi yönetim yetkisini, yine kendi denetiminde divan ile paylaşması⁹⁶ yetkilerinin çok geniş olmasını sağlamıştır. Yetkileri genel olarak siyasi, hukuki ve idari olmak üzere üç gruptur.

⁸⁹ Bkz. ÜNAL s. 37

⁹⁰ ORTAYLI s. 46

⁹¹ Divanın toplantı zamanlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. UZUNÇARŞILI op.cit. s. 2-6 ayrıca kısa bir özet için bkz. AHISHALI s. 25

⁹² AHISHALI s. 25

⁹³ ÜNAL s. 36

⁹⁴ MUMCU s. 30

⁹⁵ Bu konu için bkz. MUMCU s. 71-117, GÜLTEPE s. 242

⁹⁶ AHISHALI s. 32

a) Siyasi Yetkileri

Devletin bütün tebaasının güvenliğini temin etmek, güvenliğe yönelik yapılmış olan olayları bastırmak, teşebbüs edenleri cezalandırmak, nüfus hareketlerini kontrol altında tutmak, konar-göçer ve göçebe toplulukların kontrolünü sağlamak divanın iç işlerdeki yetki ve sorumluluğudur.⁹⁷ İslam'a karşı suç işlemiş olanlar büyük bir gösterişle divan tarafından cezalandırılırdı. Gayrimüslim olup müslüman olmak isteyen kimseler, sadrazam önünde müslüman olurlar ve onlara tasadduk akçesi verilirdi.⁹⁸

Divanın dış ilişkilerle ilgili yetkileri genel olarak devletin güvenliğini sağlamak, barışı korumak, devlet çıkarlarını sağlamak, İslam'ı yaymaktır. Yabancı elçilerin karşılanması divanın sorumluluğundadır. Uluslar arası hukukta daimi temsilcilikler ilk defa Osmanlı Devleti'nde kurulmuştur.⁹⁹

b) Hukuki Yetkileri

Divanın hukuki yetkileri yasama ve yargılamadan meydana gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde, padişahın fermanları, emirleri ve buyrukları gibi özel nitelik taşıyan kanunlar dışındaki bütün yasalar divan tarafından hazırlanır ve uygulamaya konurdu. Hazırlanan yasalar arasında günümüz anlamında kanun, tüzük, yönetmelik gibi farklılıklar yoktur. İrade-i seniyye, beraat-ı ali, kanun, hüküm organik olarak aynı, sadece biçim olarak farklıdır.¹⁰⁰

Çoğunlukla örfi davalarda ilk yargılama yeridir ve değiştirilemez hükümler verir. Tebaanın doğrudan bir dava için divana başvurma hakkı vardır ve bu çoğu kez, kişilerin kendi yerel mahkemesini atlayarak, direkt divana başvurmalarına neden olmuştur. Kendinden üst bir makam olmadığı için verdiği hükümler ve kararlar kesindir.¹⁰¹

Yargıda bir üst mahkeme görevi yapar ve yargıda düzeltme (temyiz) merciidir. Yerel mahkemenin tarafsızlığından şüphe edenler ya da verilen kararın doğru olmadığına inananlar davanın doğrudan divan tarafından görülmesini isteyebilmekteydiler. Ayrıca *Müfettiş-i Hükkam* vasıtası ile kadı ve naiblerin denetimini yapar.

c) İdari Yetkileri

Bütün üst düzey yöneticilerin ve kadıların atamasını yapmak, hakkında şikayet olan bir yöneticinin tahkikatını yaparak neticelendirme yetkisini haizdir. Gereğinde rütbesi ve ünvanı ne olursa olsun bir memurun azil ve uzaklaştırılması yanında adil ceza da verilmekteydi.

⁹⁷ GÜLTEPE Necati, "Osmanlılarda Bürokrasi: Merkezin Yönetimi" in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999 s. 242

⁹⁸ MUMCU s. 73-75

⁹⁹ Ibid s. 76-77

¹⁰⁰ Ibid s. 84

¹⁰¹ Ibid s. 87

Din, vakıf, eğitim ve tüm idari mekanizmanın denetimini yapmak, nüfus listeleri yaptırmak, buhranlı dönemlerde tedbirler almak, mahkeme sayısını artırmak, hazineden para çıkarılması ve vergi işlerinin düzenlenmesi gibi görevleri vardır.

3. Bazı Özel Divan Toplantıları

a) Ayak Divanı

Çok önemli ve acil işlerin halledilmesi için padişahın huzurunda kurulan divan toplantılarına denmektedir. Padişahın isteği üzerine sarayın babüssaade kapısının önünde, genellikle savaş durumlarında ya da yeniçeri ayaklanmalarında kurulur savaş hallerinde kurulan ayak divanında padişah yok ise eğer, yine divana vezir-i azam başkanlık yapardı. Bu divan toplantısını ismini divanın bütün üyelerinin padişah karşısında o otururken ayakta durmalarından almaktadır.¹⁰²

b) Galebe Divanı

Kapıkulu ocaklarına maaş verilmesi ve yabancı elçilerin kabul edilmesi amacıyla toplanan divandır. Galebe divanına yeniçeri ağası geniş bir maiyetiyle katılır ve topluca yemek yerirdi.¹⁰³ Yeniçeri ve diğer kapıkulu ocaklarının maaşları üç ayda bir verilirse kıst, yılda bir verilirse mevacib akçesi denirdi.¹⁰⁴

c) İkinci Divanı

Vezir-i azam her gün kendi konağında, ikinci vakti divanı toplardı. Burada devlet işleri konuşulur, divanda görüşülmeyip eksik kalan meseleler halledilir ve şikayetler dinlenirdi. XVII. yüzyıldan itibaren bu divanın önemi artmış ve çok önemli meseleler görüşülmeye başlanmıştır.¹⁰⁵

d) Sefer Divanı

Sadrazamların serdarı ekrem olarak sefere çıktıkları zaman, tevcihat, atama, tayin, azil, katl ve tahsilat gibi devlet işlerini yerine getirmek maksadıyla kurulan divandır.

e) Mazlama Divanı

Divan yolsuzluk ve zulümlerin önlenmesi için şikayetçilerin dinlenmesi halinde mazlama divanı adını alırdı.

---

¹⁰² SAYDAM s. 54

¹⁰³ ÜNAL s. 38-39

¹⁰⁴ ORTAYLI s. 149

¹⁰⁵ ÜNAL s. 38

f) Murafaa Divanı

Cuma günü toplandığı için Cuma divanı da denilmektedir. Hukuki davalar Cuma günleri murafaa divanında kazaskerler tarafından halledilirdi.¹⁰⁶

“Meşveret Meclisi”¹⁰⁷

Çok buhranlı dönemlerde padişahın başkanlığında toplanır, kazaskerler ve diğer devlet erkânı hazır bulunurdu. Divandan farklı olarak belli bir toplanma yeri ve zamanı yoktur. Ayrıca divanın sahip olduğu gibi kendisine bağlı bürokrasi kalemleri yoktur. İmparatorluğun kuruluşundan itibaren olağan üstü durumlarda padişahın hatt-ı hümayunu ile toplanırdı. Görevde olanların yanısıra emekli olmuş olan devlet adamları da çağrılır, kararların alınmasında geniş katılım sağlanırdı.

Savaşa karar vermek, iç ve dış meseleleri çözüme bağlamak gibi bir işlevi vardır. Divanın üstünde kararlar alabilmektedir.¹⁰⁸ Divan-ı Hümayun’un önemini kaybetmesinden sonra özellikle III. Selim döneminde oldukça sık toplanmaya başlamıştır. Nizam-ı Cedid reformları sık sık toplanan Meşveret Meclisiyle kararlaştırılmıştır.¹⁰⁹ Padişahın ölümüyle birlikte kendiliğinden toplanır ve yeni padişahın kim olacağına kara verirdi. I. Ahmet öldükten sonra çocukları çok küçük olduğundan yerine kardeşi Mustafa’yı tahta geçirerek, uygulanmakta olan primogenitur sistemine son verilerek, seniorat sistemine geçilmesi bu meclisin kararıyla olmuştur.¹¹⁰ Nadiren padişah ölmeden tahttan indirip, yerine başka birinin getirildiği olurdu. I. Mustafa ve Sultan İbrahim bu meclisin kararıyla tahttan indirilmişlerdir.¹¹¹

4. Divan-ı Hümayun’un Üyeleri

Divan-ı Hümayun’un başkanı yukarıda belirtildiği gibi Fatih dönemine kadar bizzat padişahı. Bu dönemden itibaren başkanlığı veziri azam sürdürmüştür. Sadrazam dışında diğer vezirler, devletin bütün adli işlerinin sorumlusu kazasker, Osmanlı Devlet bürokrasisinin başı konumundaki nişancı, devletin bütün mali işlerini yürüten başdefterdar divanın asil üyeleridir. Divan-ı Hümayun’un bahsedilen üyeleri dışında, yenceri ağaları ve kaptan-ı derya da şartlı olarak toplantılarına katılabilmektedirler. Eğer vezir rütbeleri var ise divanın asli üyesi durumundadırlar. Vezaret rütbeleri yok ise kendileri ile ilgili konularda görüşlerini bildirmek üzere gerektiğinde toplantılara çağırılmaktadırlar. Vezir olsun ya da olmasınlar yalnız başlarına arza çıkabilmektedirler.

¹⁰⁶ ORTAYLI s. 148

¹⁰⁷ Meşveret Meclisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. MUMCU s. 157-162

¹⁰⁸ GÜLTEPE loc.cit.

¹⁰⁹ SEYİTDANLIOĞLU s. 18

¹¹⁰ Bkz. MUMCU s. 158

¹¹¹ GÜLTEPE loc.cit.

a) Vezir-i Azam (Sadrazam)

Osmanlı Devleti'nde sadrazam padişahın mutlak vekilidir ve her zaman pratiğe yansımaya da onun yetkilerini kullanabilmekteydi.¹¹² Her türlü devlet işlerinde padişahın mutlak vekili kabul edilerek geniş yetkiler verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde padişaha yönetimde yardımcı olan bir vezir varken, giderek devlet işlerinin yoğunlaşması ve karmaşıklaşması neticesinde vezir sayısı artmış ve diğerlerinden ayırmak maksadı ile birinci vezire vezir-i azam denilmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren sadr-ı azam adı daha yaygın olarak kullanılmıştır.

Padişaha ait olan mühr-i hümayunu taşıyarak padişahın mutlak vekili sıfatını kazanırlardı. Mühr-i hümayunun padişah tarafında geri istenmesi vezir-i azamın azli anlamına geliyordu. Padişahların divan toplantılarına katılmayı bırakmalarından sonra Divan-ı Hümayun'un başkanı olmuşlardır. XVII. yüzyıldan sonra sadrazamların kendi konaklarında yapmış oldukları ikinci divanlarının önemi artmıştır.

Sadrazam yetkisini padişahın alır ve kendi yetkisi çerçevesinde, yasama, yargı ve yürütme görevini kullanırdı. Savaşa karar verme, çok yüksek rütbeli devlet adamlarının azli, terfii ve atamaları ile 5,999 akçadan fazla olan tımarları verme konularında padişahın tasdikini alırdı. Kendi yetki alanında vermiş olduğu kararlar padişahın kararı sayılırdı.

Savaş durumlarında serdar-ı ekrem sıfatıyla başkumandanlık görevini yürütürlerdi. Uzun süre merkezden ayrılması gerektiği durumlarda yerine sadaret kaymakamı adı verilen bir vezir vekil olarak tayin edilir ve vezir-i azama ait yetkilerle onun görevini yerine getirirdi.

b) Vezirler

Osmanlı Devleti'nde vezirlik kurumu ilk defa Orhan Bey zamanında ortaya çıkmıştır.¹¹³ Osmanlı'nın ilk dönemlerinde vezirler erbab-ı seyf denilen askerlerden olmayıp erbab-ı kalem adı verilen bilgin sınıftan olmuştur.¹¹⁴ I. Murat döneminde devlet teşkilatının esaslı olarak gelişmesiyle, özellikle vezirlik kurumu Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa ile birlikte güçlenmiş, ulemadan gelen bu kişi askeri yetkileri de kendisinde toplayarak gerçek anlamda ilk vezir olmuştur.¹¹⁵

Vezirler Kanuni dönemine kadar genellikle merkezde bulunurlardı. Bu dönemde taşraya gönderilmeye başlanmıştır. Önemli eyaletlere vezirler tayin edilmiş ya da tayin olunan beylerbeyine vezaret payesi verilmiştir. Bununla birlikte Rumeli beylerbeyi vezir olmasa bile divanın asli üyesidir. Kubbealtı denilen divanhanenin yapılmasıyla divan toplantılarına katılan vezirlere Kubbealtı vezirleri denilmiştir. Bu vezirler divada davalara müdahale etmezler, sorulduğu taktirde fikirlerini beyan ederlerdi. Devlet yönetiminde tecrübe kazanmak ve danışmanlık hizmetinde bulunmak için Divan-ı Hümayun toplantılarına katılırlardı. XVIII. yüzyılda bu kurum önemini yitirmiş, 1731'de tamamen ortadan kalkmıştır.

¹¹² DOĞAN s. 200

¹¹³ Bkz. Dipnot no 41

¹¹⁴ YÜCEL/SEVİM s. 309

¹¹⁵ MUMCU s. 23

c) Kazasker

Fatih dönemine kadar bir kazasker varken, devlet işlerinin yoğunlaşması üzerine Rumeli ve Anadolu kazaskeri olmak üzere iki kazaskere çıkarılmıştır. Görevleri divana gelen adli davalara bakmaktır. Divan-ı Hümayun toplantıları dışında Cuma divanı denilen kendi konaklarında, kendi işleriyle ilgili toplantılar yaparlardı. Kazaskerlikten sonraki basamak olarak ise şeyhülislamlık görülmektedir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin klasik dönemindeki kazaskerlik müessesesi kaldırılarak yerine önce nezaret-i deavi, daha sonra 1870 yılında adliye nezareti kurulmuştur.

d) Nişancı

Görevi padişahın fermanları üzerine padişahın tuğrasını çekmektir. Bu nedenle tevki'i, muvakkî', tuğrai veya tuğrakeş adıyla da anılmaktadır.¹¹⁶ XVII. yüzyılın ortalarına kadar divandaki maliye haricindeki bürokrasinin başı konumundadır. Bu dönemden sonra reisülküttablığın önem kazanmaya başlamasıyla önemini kaybetmeye başlamıştır. Başlıca görevleri önemli fermanları yazmak, reisülküttab tarafından yazılmış fermanların tashih ve kontrollerini yapmak, fermanlar üzerine padişahın tuğrasını çekmek, örfi hukukla ilgili kanunları tespit etmek, tapu tahrir defterlerinde olan değişiklikleri kaydetmektir. Reisülküttab, defter emini ve bunlara bağlı katiplerin amiri konumundadır.

e) Başdefterdar

Osmanlı'da önceleri bir defterdar varken, devletin sınırlarının genişlemesiyle Rumeli ve Anadolu defterdarı olmak üzere sayısı ikiye çıkarılmıştır. Rumeli defterdarına başdefterdar; şikk-ı evvel, diğerine ise şikk-ı sani adı verilmiştir. Başdefterdar divanın asıl üyelerindedir ve vezir rütbesinde değillerse kazaskerden sonra gelmektedir. Mali konularda geniş yetkilere sahiptirler ve padişahın mallarının vekili konumundadırlar. Çeşitli kimselere çavuşluk, sipahilik, katiplik, sancak ve zeamet verilmesini sadrazama teklif etmek, maliyeyle ilgili meselelerde hükümler yazmak, ulufelilerin maaşlarına zam yapmak gibi yetkileri vardır. Mal ve defter hazineleri onun huzurunda açılır ve kapanırdı.

C) BAB-I ALİ ve OSMANLI BÜROKRASİSİ

1. Sadrazam ve Bab-ı Ali

Devletin sınırlarının gelişmesi, buna bağlı olarak nüfusun artması devlet işlerinin çoğalmasına neden oldu. Artık yoğunlaşan işler divanın kapasitesini aşmaya başlamış ve zamanında işlerin

¹¹⁶ AHISHALI s. 30

yetiştirilememesinden dolayı bazı mahzurlar ortaya çıkmıştır.¹¹⁷ İkinci divanı, divan toplantılarında bitirilemeyen meselelerin, ikinci vakitlerinde, sadrazamın köşkünde ele alındığı bir meclistir.¹¹⁸

Sadrazamların aynı zamanda ikamet olarak kullandıkları konaklarda ortaya çıkan bu küçük divan modeli uzun sayılabilecek bir sürede gelişerek, XVII. yüzyılın ortalarına doğru yeni bir hükümet merkezi olma özelliği kazandı. Bu dönemden itibaren divanın yapacağı işlerin büyük bölümü burada halledilir olmuştur.¹¹⁹ Divan-ı Hümayun'un etkisinin ve gücünün azalmasıyla önemi artmış, devlet yönetiminde sadrazamlık kurumu ile birlikte yetkileri ve merkezi otoritedeki rolü güçlenmiştir. 19. yüzyılda güçlü ve etkin bir konuma gelmiş olan Bab-ı Ali, sadrazam ve ikinci divanın yenibaştan şekillenmesiyle ortaya çıkmıştır.¹²⁰

Önceleri Paşa Kapısı veya Bab-ı Asafi, sonradan Bab-ı Ali denecek olan müessesenin oluşumunda belli bir süreçten geçilmiştir.¹²¹ İlk olarak resmi bir şekilde sadrazamlara hem ikamet olarak kullanacakları hem de devlet işlerini takip edecekleri bir konak tahsis edilmiştir. Kendisine resmi olarak bir saray verilen ilk sadrazam Derviş Mehmed Paşa'dır.¹²²

Sadrazamların tam olarak siyasi bağımsızlıklarını elde etmeleri Köprülüler ile birlikte olmuştur. Kanuni döneminin sonlarına kadar padişahlar devlet yönetimine direk katılıyorlar ve mümkün mertebe kontrolü ellerinde tutmaya çalışıyorlardı. Bu dönemden sonra saray içersinde valide sultanlar, saray ağaları, padişah hocaları; saray dışında şeyhülislam ve yeniçeri ağaları etkinlik elde etmeye çalışmışlardır. Köprülüler ve Babıali'nin oluşmasıyla sadrazam ve Babıali hükümet etmede diğer gruplara göre ağırlığını daha da artırmıştır.¹²³

Babıali'nin oluşması aynı zamanda Osmanlı bürokrasisine yapısal yenilikler kazandırmıştır. Sadrazamın alt bürolarını başlıca sadaret kethüdası, reisülküttab ve çavuşbaşı meydana getirmektedir.

Padişahın Tanzimat Fermanında kabul edilen prensiplerin uygulanmasını ve fermana uygun kanunların çıkarılmasını Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye adındaki meclise bırakması yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrılmasının ve imparatorlukta modern anlamda parlamentoya geçişin ilk adımlarını oluşturmuştur.¹²⁴

Yeni Osmanlılar'ın yurt içi ve yurt dışında başlattıkları muhalefet, meşrutiyet ve parlamento isteğini ön plana çıkarmıştır. Dönemin ileri gelen aydınları ve devlet adamları Meşveret meclisini örnek göstererek bir millet meclisinin kurulmasını istemişlerdir. Yeni Osmanlılar, dağılmakta olan çok uluslu imparatorluğu seçimler yoluyla, müslim, gayrimüslim tüm tebaanın temsilcilerinin katıldığı bir millet meclisi kurulması taraftarıydılar. 1876 yılında çite ve dıştaki bazı gelişmeler sonucunda ilk anayasa olan Kanun-i Esasi ve Meclis-i Ayan seçimle gelen Meclis-i Mebusan'dan oluşan Meclis-i Umumi'ye geçiş oluyordu. Ne var ki, ilk parlamento bir yıl kadar ancak varlığını sürdürmüş, 1878 yılında Sultan II. Abdülhamit tarafından rafa kaldırılarak istibdat dönemine girilmiştir.

¹¹⁷ Bkz. DOĞAN s. 199

¹¹⁸ UZUNÇARŞILI s. 262

¹¹⁹ ORTAYLI s. 156, DOĞAN s. 200

¹²⁰ MUMCU s. 29-30, SEYİTDANLIOĞLU s. 18

¹²¹ Bkz. ORTAYLI s. 156

¹²² DOĞAN s. 200

¹²³ Ibid loc.cit

¹²⁴ SEYİTDANLIOĞLU s. 19

İkinci defa parlamentoya geçiş, Jön Türkler'in girişimleriyle 1908 yılında İkinci Meşrutiyet adıyla anılacaktır. Bu dönemden cumhuriyete kadar olan dönemde İttihat ve Terakki Partisi'nin egemenliği ve Enver, Talat ve Cemal Paşa'nın oluşturduğu triumvuralığın devlet yönetiminde etkileri olacaktır.¹²⁵

2. Devlet Bürokrasisi

a) Sadaret Kethüdası

Sadaret Kethüdası¹²⁶, sadarete yardımcı bir devlet memurluğudur. Babıali'nin oluşum sürecine paralel olarak gelişmiş ve 18. yüzyıl başlarında devlet bürokrasisinde sadareten sonra gelen ikinci makam olmuştur. Klasik dönemde sadrazama padişah tarafından havale edilen işlerin önemli bir bölümünün organizasyonu, takib edilmesi ve sonuçlandırılması sadaret kethüdasının görevi olmuştur.

Taşraya yapılacak yönetici tayinlerinin listesini hazırlamaktadır. Taşra ile merkezin ilişkilerinin sağlanması ve resmi yazıların ulaştırılmasıyla görevlidir. Sefer hazırlıklarını tamamlama görevi yine sadaret kethüdasına verilmiştir. Sefere katılacak eyalet kuvvetlerinin sayısı ve işlerini belirlemektedir. Sadaret kethüdalrı müteferrikalardan seçilmektedir ve dolayısıyla ağayan denilen sınıftandırlar. Bu makam 1835 yılında Mülkiye Nezareti, 1837 yılında ise Dahiliye Nezareti ismini almıştır.¹²⁷

b) Reisülküttab

Divan üyesi olmamakla birlikte bütün toplantılara katılır ve kedisine bağlı bulunan beylikçi, ruüs, tahvil ve amedi kalemleri aracılığı ile divanın bürokratik işlemlerinin önemli bir kısmını yürütürdü. Yabancı devletlerle olan diplomatik işlerde önceden beri sorumlu kimse olmakla beraber XVII. yüzyıldan itibaren diplomatik ilişkilerin artmasıyla birlikte reisülküttablığın önemi artmıştır.¹²⁸ Bu gelişmeye paralel olarak reisülküttablığın ismi 1836 yılında "Umur-ı Hariciye Nezareti" olarak değiştirilmiştir.¹²⁹

Reisülküttaba bağlı olarak çalışan kalemlerden, **beylikçi kalemi**, bütün kanunnameler, ahidnameler ve fermanların yazılıp, kaydedildiği yerdir. Buraya divan kalemi de denmektedir. Beylikçi kaleminin bünyesinde, evrak muhafızı olan kisedarın başkanlığında mühimme kalemi; yazıların belgelerin kanuna uygunluğunu denetleyen kanuncu kalemi ve anlaşmazlık konularında rapor düzenleyen ilamcı kalemi yer alırdı.

¹²⁵ Ibid s. 21-22

¹²⁶ Sadaret Kethüdası ile ilgili ayrıntı için bkz. DOĞAN 201-202

¹²⁷ Bkz. ORTAYLI s. 57, UZUNÇARŞILI op.cit. s. 259

¹²⁸ UZUNÇARŞILI s. 242

¹²⁹ UZUNÇARŞILI s. 246

Tahvil kalemi yüksek rütbeli devlet memurlarının tayin, terfii işleri ve dirlik tevcihlerinin kayıtları ile meşguldür.

Ruus kalemi, devletin tımar ve has sahipleri dışında kalan bürokrasisinin maaş, tayin, emeklilik işlerine bakardı.

Reisülkütüba bağlı olarak ayrıca idare ve saray arasındaki yazışmaları sağlayan **amedî kalemi**; protokol işlerini yürüten **teşrifatçı**; görevi resmi tarih yazıcılığı olan **vakanüvis kalemi** bulunmaktadır.

c) Çavuşbaşı

Divan-ı Hümayun toplantılarının kanuna uygun şekilde cereyan etmesini sağlamak, yabancı devlet elçilerini karşılayarak divana getirmek gibi görevleri vardır. Yüksek rütbeli devlet adamlarının tutuklanması, sürgüne gönderilmesi ve çeşitli adli kararların uygulanmasında görevlidirler. Her divan toplantısında defterhanenin mührünü açmaktadırlar. 1836 yılında çavuşbaşılık makamının ismi önce “Divan Deavi Nezareti”ne sonra ise “Adliye Nezareti”ne çevrilmiştir.

d) Kapıcılar Kethüdası

Divan-ı Hümayun toplantılarında başta sadrazam olmak üzere, diğer vezirlere ve üyelere teşrifatçılık ederek divan toplantısına götürmek gibi görevlerinin yanında, devlet erkanı ile padişah arasındaki muhabereyi sağlamak görevi vardır.

e) Tezkireciler

Halkın sunduğu arzuhalleri tasnif ederek, arzuhal sahiplerini divana getirmek ve arzuhalleri okumak gibi görevleri vardır. XVI. yüzyılda nişancılığa bağlı olarak gelişmişler; XVII. yüzyıldan itibaren tezkire-i evvel ve tezkire-i sani olmak üzere sayıları ikiye çıkmıştır. Her ikisi de çavuşbaşının maiyetinde sayılmaktadır.

D) ADLİYE TEŞKİLATI

Osmanlı Devleti’ndeki adliye teşkilatı İslam’ın ilk yıllarından beri süregelen adalet sisteminin devamı niteliğindedir. Abbasiler döneminde önemli ölçüde sistemli hale gelen bu örgüt Selçuklular’a, onlardan da Osmanlılar’a intikal etmiştir.¹³⁰ Esas olarak ilmiye teşkilatı ile adliyeyi ayırmak oldukça güçtür. Adliye teşkilatı görevlileri ilmiye sınıfından gelmektedir. Fetva bir yargı ögesi olmamakla birlikte, yargılamayı etkilememesi imkansızdır. Şeyhülislam adli teşkilatta yer almamasına karşın, adliye üzerinde tartışılmaz bir etkinliği vardır.¹³¹

¹³⁰ SAYDAM s. 225

¹³¹ Ibid loc.cit.

Adli teşkilatın esas unsuru, kazasker ve kadılardır. Kazaskerlik Çandarlı Halil Paşa tarafından ordudaki davaların görülmesi için kurulmuştur. Sonraları Anadolu kazaskerliğinin kurulmasıyla ilmiye sınıfına ait bütün işler Rumeli kazaskeri tarafından yürütülmüştür. Kazasker divan üyesi ve söz ve oy sahibidir. Kaza mahkemelerinde halledilemeyen davalar divanda kazasker tarafından görülürdü. Bir nevi yüksek mahkeme görevini görülürdü ve kazaskerin verdiği karar kesindir. Devlet içindeki bütün kadıların ve müderrislerin terfii ve azilleri kazasker tarafından yapılırdı.¹³²

Kazaskerin kendi bünyesinde ona yardımcı olarak kurulmuş olan geniş bir bürosu vardır. **Tezkireci**, resmi yazışmaları yönetirdi. **Ruznamçeci**, müderris ve kadıların tayini için gerekli sicil, sıra ve kayıt işlemlerini tutardı. **Matlabcı**, ilmiye sınıfına mensup kimselerin tayinin kıdem ve sıra önemli olduğundan bunları takip ederdi. **Tatbikçi**, Büyük kadıların mühürlerinin bir örneğini saklarlardı. Ayrıca büronun diğer işleriyle uğraşan **mektupçu** ve **kethüda** adı verilen görevliler vardır.¹³³

Kadılar

Padişah yargı yetkisini kadılar marifetiyle kullanırdı. doğrudan padişah fermanıyla atanan kadıların özlük işlerini kazasker yürütmektedir. Kadı kazanın en büyük mülki amiridir ve yargı görevi dışında mülki, beledi, askeri, mali ve noterlik konularında geniş yetkileri vardır.¹³⁴

Kadılar ilk olarak kazalara tayin edilirdi. Kaza kadılığından sancak kadılığına terfi eden mevleviyet payesi alı ve geliri yükselirdi. Mevleviyet payesi beş kategoridir: 1- Devriye Mevalisi 2- Mahrec Mevalisi 3- Bilad-ı Hamse Mevalisi 4- Haremeyn Mevalisi 5- İstanbul Kadılığı. Hamereyn mevalisi Mekke ve Medine kadılıklarıdır. Diğer dereceli yerler zamanla değişmiştir. Bir kadı terfi ettikçe geliri de yükselirdi. Son olarak eşraf-ı kuzat adıyla anılan zümreden sayılırdı.¹³⁵

E) İLMİYE TEŞKİLATI

İlmiye teşkilatı, eğitim, öğretim, sivil yargı, hukuki ve dini danışmanlık, camilerin yönetimi gibi önemli kamu hizmetlerini yürüten kamu kurum ve kuruluşlarını bünyesinde toplamaktadır.¹³⁶ Bu sınıftakiler içine, görevleri; eğitim, fetva vermek, yargılamada bulunmak olan, müftiler, müderrisler, kazaskerler, kadılar ve padişah hocaları girmektedir.¹³⁷

Şeyhülislam

Şeyhülislam ilmiye teşkilatının başı konumundadır. Fetvasına itimat edilen, yetkili, bilgin, müctehit hukukçu anlamında önceleri de kullanılmış olmakla birlikte, ilk kez Osmanlı döneminde

¹³² ÜNAL s. 101-102

¹³³ Bkz. ORTAYLI s. 167

¹³⁴ ÜNAL s. 106

¹³⁵ ORTAYLI s. 169

¹³⁶ KARATEPE s. 58

¹³⁷ ORTAYLI s. 165 vd., Devlet yönetiminde Ulema'nın yeri, işlevi ve İlmiye bürokrasisi için bkz. OKUMUŞ s. 152

merkez teşkilat içinde yer alan resmi bir makam olmuştur. En yetkili din bilgini ve en yüksek müftidir.¹³⁸

İlk kez II. Murat tarafından bu makama yer verilmiştir. Fatih kanunnamesinde şeyhülislamdan ulemanın başı olarak bahsedilmektedir. Daha önce aynı zamanda yargılama makamı iken, şeyhülislam sıfatını aldıktan sonra yargı yetkisini bırakarak, sadece fetva makamı olmuştur. Doğrudan iktidar ilişkilerinin söz konusu olmadığı durumlarda padişahlar İslam hukukunun etkin olmasını isterler, bu konuda şeyhülislamdan fetva alırlardı. Siyasi, dini, idari ve hukuki konularda fetva vermek ve başında bulunduğu ilmiye teşkilatını yönetmek gibi iki kısım görevleri vardır.¹³⁹

Şeyhülislam, padişah veya sadrazam tarafından atanırlardı. Sadrazamın azil yetkisi vardır. Böylece yürütme, dini-ilmi otoriteden daima üstün tutulmuştur. Sadrazamların azil ve katillerinde ise şeyhülislamdan fetva alınırdı. Böylelikle ikisi arasında bir denge kurulmaya çalışılmıştır.¹⁴⁰

Emeviler döneminden başlayarak, yöneticiler dönemin önde gelen din bilginlerinden fetva alma yoluna gitmişlerdir. Fetva bir yargı kararı olmamakla birlikte, yargı kararları fetvalara bağlı kalınarak verilmektedir. İlk dönem şeyhülislamı “şer’i maslahat değildir, nasıl emrolunmuşsa öyle hareket etmek uygundur” şeklinde kaçamak kararlar verirken; XVI. yüzyıldan itibaren güçlü şeyhülislam, siyasi ve idari konulara bizzat katılmışlardır. Bu konularda bizzat düzenlemeler yapma yoluna gitmişlerdir. Örfi hukuk ile şeriat hukukunu birleştirmeye çalışmışlardır.¹⁴¹

Padişah Hocaları

Şehzadeler belli bir yaşa gelince onlara ulemanın önde gelenlerinden bir hoca tayin olurdu. Tahta geçtikleri takdirde bu hocalar hace-i sultani (padişah hocası) ünvanı alırlardı. Padişah hocalarının ilmiye sınıfında büyük itibarları olduğu gibi, padişahlar üzerinde de nüfuz sahibidirler. Fatih kanunnamesinde şeyhülislamla eş tutulmuşlar, protokolde sadrazamdan üstünde bir yer öngörülmüştür. Bilinen ilk padişah hocası Çelebi Mehmed’in hocası Sofu Beyaziddir.¹⁴²

Müdürrisler

Medrese ders verilen yer demektir. Medresede ders verene ise müdürris denmektedir. İlk Osmanlı medresesi Orhan Bey tarafından İznik’te bir cami imaretiyle birlikte yaptırılmıştır. Buraya dönemin önemli fikir adamı ve alimlerinden olan Davud-ı Kayseri müdürris tayin edilmiştir. Sonradan padişahlar tarafından Bursa, Edirne şehirlerinde medrese kurmuşlar, Fatih İstanbul’da sahn-ı seman medreselerini açmıştır. Daha sonra Kanuni Süleymaniye medreselerini yaptırmıştır.

İlk Osmanlı medreselerinde okutulan dersler, gramer, mantık, feraiz, kelim, belagat, fıkıh, hadis, tefsir vs. vardır. En yüksek dereceli medreselerden mezun olan talebeler önce bir müdürrisin

¹³⁸ KARATEPE s. 59

¹³⁹ Ibid loc.cit.

¹⁴⁰ Ibid loc.cit.

¹⁴¹ KARATEPE s. 59, ayrıca bkz. ORTAYLI s. 138

¹⁴² Bkz. ÜNAL Osmanlı Müesseseleri Tarihi s. 105-106

yanında mu'ed (asistan) olurlar, müderrisin dersini tekrar eder ve talebelerin disiplini ile meşgul olurlardı. İcazetname alarak medreseyi bitiren müderris adayları adlarını ruznameye kaydettirirler ve medreseye atanmak için sıralarının gelmesini beklerlerdi.

F) MALİYE TEŞKİLATI¹⁴³

Osmanlı maliye örgütü Bizans, Abbasi, İran ve İlhanlı maliye örgütlerinden etkilenmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren maliye klasik biçimini almıştır. Maliyenin başında defterdar bulunmaktadır, divanda maliyeyi başdefterdar temsil etmektedir.

1. Başdefterdar ve Defterdarlar

II. Murat'tan itibaren merkezde gelir giderlerin tespit edilmesi ve vergilerin toplanmasıyla ilgilenen bir defterdar vardır ve eyaletlerde onun adına görev yapan bürolar yer alır. Ülke sınırları genişleyince defterdar sayısı artmıştır. Rumeli defterdarı başdefterdar konumundadır ve onun yanısıra Anadolu defterdarı, sonraki yıllarda da Arap Acem defterdarı ve Tuna yalılar defterdarı bulunmaktadır. Fatih kanunnamesinde başdefterdarın görev, yetkileri ve maaşı belirlenmiştir.

Başdefterdar hazine işlerini padişah adına yürütmekle görevlidir. Hazineye giren her şeyin kaydını tutmaktadır. Defterdarın sorumlu olduğu hazine sarayın ve padişahın özel masraflarının karşılanması ve olağanüstü durumlarda yapılacak harcamalar için kurulmuş enderun hazinesi ve padişahın ceb-i hümayun'u dışında kalan birinci hazinedir.

1838 yılında Maliye Nezareti kurularak, devletin maliyeye ait işlemleri buradan yürütülmeye başlanmıştır. Hazine kalemleri ve muhasebe kalemleri olmak üzere iki kısım maliye nezaretini oluşturmaktadır. Maliyeye bağlı olarak vilayetlere defterdarlar ve sancaklara mal müdürleri gönderilmiştir.¹⁴⁴ Kırım Savaşı'ndan sonra devlet harcamalarının tümünün kontrolünü yapan Divan-ı Muhasebat kurulmuştur.¹⁴⁵ 19. yüzyılda Avrupa ülkeleri için bir açık pazar konumuna gelen Osmanlı Devleti'nde dış ticaret açığı giderek artmıştır. Devlet bu açığı dış borçlanmaya giderek karşılamaya çalışmıştır. Alınan dış borçlar yeniden üretimde kullanılamamıştır. Ödenemeyen dış borçlar sonrası Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuş ve bu yolla yabancılar borçları ve faizlerini karşılamak üzere hükümetin vergi ve diğer gelirlerine el koyma olanağı buluyordu.¹⁴⁶

2. Maliye Memurları

Osmanlı Devleti'nde maliyenin örgütlenmesi başdefterdar, yanında iki defterdar ve başdefterdara bağlı memurlar şeklindedir. Başdefterdara bağlı memuriyetler aşağıda belirtilmiştir.

¹⁴³ Bu konu için bkz. ORTAYLI s. 158-164, ÜNAL Osmanlı Müesseseler Tarihi s. 83-93

¹⁴⁴ ÜNAL, s. 93, ayrıca bkz. ENGELHARDT, s. 106

¹⁴⁵ Divan-ı Muhasebat bugünkü anlamda Sayıştay'ın görevini yapan bir kuruluştur. Bkz. ÜNAL s. 94

¹⁴⁶ PAMUK s. 189-190

a) **Başbaki kulu:** Vergileri tanzim etmekle görevlidir. Bugünün vergiler genel müdürü gibi bir fonksiyonu vardır.

b) **Cizye başbaki kulu:** Hristiyanlardan alınan cizye vergisini toplamak ve bu verginin kaynağını ihale etmekle (mukataaya vermek) görevlidir.

c) **Veznedar:** Sikke basımı ve sikke rayicinin tayini ile ilgilenmektedir.

d) **Defter Kethüdası:** Maliyeye ati bütün defterlerin tutulmasından sorumludur.

e) **Defter tezkirecisi:** Devlet hazinesine giren ve çıkan para meblağını başdefterdara rapor halinde sunmakla sorumludur.

XVIII. yüzyıldan itibaren dairelerde ihtisarlaşmadan dolayı memur sayısı artmıştır. Eyaletlerin kendi mali işleri, gelir ve giderleri eyalet memurlarının ve yöneticilerinin inisiyatifi ve bilgisi dahilindedir. İmparatorluğun taşra teşkilatı otonom birimler olarak kalmıştır.

3. Osmanlı Para Birimi ve Devlet Gelirleri

Osmanlı para birimi (vahid-i kıyasi) akçadır. Akça gümüş sikkedir. Tedavülde altın sikke olarak yabancı paralar vardır ve Venedik dükası, Mısır florisi dolaşımındadır. XV. ve XVI. yüzyıllarda altın para karşısında gümüş akçenin oldukça dengeli bir değeri vardır. XVI. yüzyılda Akdeniz dünyasını sarsan gümüş enflasyonu gümüş akçanın değerinin düşmesine yol açmıştır. Darbhane sadece İstanbul'da bulunmaktadır ve başında divan katiplerinden darbhane emini bulunmaktadır.

Devlet bütçesinin en büyük gelir kaynağı ülkenin dört bir yanında bulunan padişaha ait haslardır. Eyaletler gelirlerini belli oranda merkeze göndermekle yükümlüdürler. Bunun yanında hristiyanlardan cizye vergisi ve köylülerden alınan üretimin onda bir ile beşte biri arasında değişen öşür vergisi ile sayı başına hayvanlar için alınan ağnam vergisi bulunmaktadır. Bu vergiler toplanmakta güçlük çekildiğinden genelde mukataaya verilmektedir. Ayrıca tuzla, maden, iskele, liman mukataaları ve gümrük gelirleri doğrudan hazineye aktarılmaktadır. Tekalif-i divaniye denilen ve olağanüstü durumlarda alınan vergiler zaman içinde sık sık toplanmaya başlamış ve normal bir vergi haline gelmiştir.

“İltizam Sistemi”¹⁴⁷

17. ve 18. yüzyıllarda uzun süren ve sık sık yenilgilerle neticelenen savaşlar nedeniyle Osmanlı maliyesi zor duruma düşmüştür. Devlet avarız, imdadiye ve tekalif diye adlandırılan ve olağanüstü durumlarda alınan vergileri düzenli olarak toplama yoluna gitmiştir. Vergi gelirlerini ise tımar sistemi yoluyla dolaylı olarak toplamak yerine iltizam sistemini uygulayarak doğrudan toplama yoluna gitmiştir.

¹⁴⁷ Bu konu için bkz. PAMUK s. 127-128

Mukataa, coğrafi sınırları ile alınacak vergilerin tür ve miktarları maliye tarafından saptanmış vergi kaynağı anlamındadır. Tımar sistemi dışında kalan toprakların mukataaların vergi toplama işi bir ya da üç yıl süreyle açık artırma yoluyla mültezim adı verilen özel kimselere devrediliyor veya satılıyordu. Mültezimler devlet adına vergi toplama işine kar amacıyla girmektedirler. Açık artırma sırasında mültezimler devlete teklifte bulunur, belirlenen miktarın bir kısmı devlete peşin ödenir, diğer kısmı taksitlere bağlanırdı.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin nakit ihtiyacı nedeniyle tımara ayrıla toprakların büyük kısmı iltizama ayrılmıştır. Bir çok devlet memuru da kendisine maaşı karşılığı verilen dirlikleri mültezime verme yoluna gitmiştir. Böylelikle taşrada devletin vergisini toplamakla uğraşan ve bu yolla büyük kazançlar sağlayan bir grup ortaya çıkmıştır. Bunun yanında iltizam vergiyi ödeyenler açısından çok ağır yük oluşturmaktadır. Tımara sahip sipahi tarımsal üretimin sağlanması açısından maiyetindeki reayayı kollamak durumundayken, mültezimin böyle bir sorunu yoktur. Mültezimler en kısa zamanda en fazla vergiyi toplama yoluna gitmişler, bu da köylü üzerindeki baskıyı ve vergi yükünü artırmıştır.

“Lonca Teşkilatları”¹⁴⁸

Lonca teşkilatları, her meslek grubunun kendi mensuplarının, mesleki dayanışma ve meslek ahlakı ilkeleri çerçevesinde örgütlendiği mesleki birliklerdir. Osmanlı şehirlerinde zanaat ve ticaret loncaları ekonomik yaşamın temel dinamiği konumundadırlar. Kent çarşılarının her köşesinde bir lonca kurulmuş, her loncada kendi mesleğine mensup esnaf bir araya gelmiştir.

Loncalardaki temel ilişki usta-çırak ilişkisidir. Genç yaşta zanaat öğrenmeye başlayan çırak, ustasının denetimi ve gözetiminde mesleğinin inceliklerini diğer kuşaklara aktarmaktadır. Çırakların kalfalığa terfileri lonca kurulunun onayıyla mümkün olmaktadır. Her loncanın başında bir kethüda bulunmaktadır.

Lonca örgütlerinin temel işlevi üyelerinin menfaatlerini korumaktır. Tekelci bir anlayışa sahiptirler ve loncalar genel olarak üretimi denetleme, örgüt içi rekabeti azaltma ve lonca dışında meydana gelebilecek üretimi engelleme görevlerini yerine getirmektedirler. Lonca üyelerinin izinsiz olarak dükkan açmaları söz konusu olamaz. Usta ölünce dükkanı kalfasına kalır ve dükkan sayısı sınırlı ölçüde devam ederdi. Loncalar üretecek olan malların özelliklerini, miktarlarını ve satılacak Pazar yerlerini ayrıntıyla düzenlemektedirler.

Mesleki disiplinin yanında loncaların en önemli fonksiyonu hammaddenin imalatçılar arasında eşit olarak dağılmasını sağlamaktır. Loncalar hammaddeleri üyeleri için ucuza almaya çalışırlardı. Hammadde sıkıntısının yoğunlaştığı dönemlerde loncalar arasında rekabet durumu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak loncalar, kendilerine mensup esnaf ya da sanatkarların menfaatlerini korumak ve mesleki disiplini sağlamak maksadıyla kurulmuş örgütlerdir. Çırak, kalfa ve ustaların yetişmesini,

¹⁴⁸ Bu konu için bkz. ibid s. 56-61

üretimin belli standartlarda yapılmasını, çok kıt miktarda olan hammaddenin esnaf arasında eşit oranda dağıtılmasını sağlamak, dükkan sayısı, üretim ve sermaye birikimini sınırlı tutmak gibi görevleri vardır.

G) OSMANLI ORDUSU ve DONANMA

Osmanlı Devleti gaza ve cihad esası üzerine kurulmuştur. Devlet kurumları adeta devamlı savaş halinde olan bir ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için teşkilatlanmıştır. Orta Asya Türk devletlerinden itibaren güçlü bir orduya sahip olma prensibi bütün Türk devletlerine hakim olmuş, bu gelenek Osmanlılar'da da devam etmiştir. Yükselme döneminde fethedilen yerlere asker gönderme ihtiyacı oluşmuştur. Bu nedenle klasik Osmanlı döneminde Osmanlı ordusu çağdaşlarının en büyüğü ve en kuvvetlisi olma özelliğini devam ettirmiştir. Kuruluş döneminde denizci beyliklerin fethedilmesi ve Rumeli'ye geçişle birlikte kurulan Osmanlı donanması gerileme dönemine kadar çağdaşlarının hep en büyüğü ve güçlü donanması olmuştur.¹⁴⁹

1. Kara Ordusu

Osmanlı kara ordusu iki kısımdan teşekküldür. Birincisi merkez kuvvetleri, diğeri ise eyalet kuvvetleridir.¹⁵⁰ Ordunun temelini Anadolu ve Rumeli'de bulunan tımarlı ordusu ve merkezdeki kapıkulu askerleri oluşturmaktadır. Buna ek olarak imtiyazlı eyaletlerden gelen yardımcı kuvvetler söz konusudur.¹⁵¹

a) Merkez Kuvvetleri

Osmanlı Devleti'nin ilk askeri teşkilatı yaya ve müsellemler kuvvetleridir. İlk fetihler Osmanlı beyi ve onun silah arkadaşlarının her birinin kendisine bağlı küçük kuvvetleriyle yapılmaktadır. Zamanla fetihlerin genişlemesi düzenli bir orduya zaruri kılmıştır. Bu teşkilatlanmada biner kişilik atlı ve yaya birlikler halinde teşkil edilmiştir. Bu sitem Çandarlı Halil Paşa tarafından kurulmuş, Anadolu Selçuklular'ın haşer ve kaser teşkilatından örnek alınmıştır. Bu kuvvetler sefer zamanı sefere çıkar ve yevmiye alırlar, sefer zamanı dışında kendilerine tahsis edilen çiftliklerde ziraatla meşgul olurlardı.¹⁵²

Yaya ve müsellemlerin fetihler için yeterli kuvvet oluşturamaması ve ayrıca merkezde devamlı bulunacak askeri birliklere ihtiyaç duyulması sonucu, devamlı silah altında olan merkezi kuvvet teşkiline gidilmiştir.¹⁵³ Kapıkulu ordusu Avrupa kıtasının ilk daimi ve düzenli ordusudur. Bu durum

¹⁴⁹ Bu konu için bkz. ÜNAL s. 51

¹⁵⁰ Ibid loc.cit.

¹⁵¹ ORTAYLI s. 172

¹⁵² ÜNAL s. 51-52

¹⁵³ Ibid s. 53

Osmanlılar'ın 17. yüzyıl sonuna kadar etkin olmasındaki önemli faktörlerden biridir.¹⁵⁴ Kapıkulu devşirme askerlere verilen addır.

Yeniçeri ocağı I. Murat zamanında Selçuklular'ın hassa ordusu örnek alınarak, Çandarlı Halil Paşa tarafından kurulmuştur. Yeniçeri ocağının asker kaynağı acemi oğlanlar ocağıdır. Kapıkulu ordusunun en kalabalık kısmı yeniçerilerdir ve padişahın merkezi otoritesinin temelini oluşturmaktadır. Padişah uç beylerine karşı dengeyi yeniçeri ocağı sayesinde sağlayabilmiştir. Yeniçeriler piyade olarak savaşır ve seferde merkezde padişahın yanında bulunurlardı.

Yeniçerilerin başında yeniçeri ağası bulunmaktadır. Doğrudan padişaha bağlıdır ve doğrudan arza çıkabilmektedir. Yapılanmalarında, cemaat, orta, bölük ve sekbanlara ayrılmışlardır. Yükselme dönemi sonuna kadar sayıları gittikçe artmış, bu yeniçerilerin siyasi baskı ve nüfuzlarının artmasına sebep olmuştur. Duraklama döneminde padişah değişiminde verilen cülus bahşişleri pazarlık konusu yapılmış, yeniçeriler sudan sebeplerden dolayı sık sık ayaklanmışlardır.¹⁵⁵

III. Selim zamanla yozlaşmış ve devlete ayak bağı olmuş olan bu orduyu kaldırmak istemiş, başaramayınca Nizam-ı Cedid ordusunu kurmuştur. Yeniçeriler tarafından tahttan indirilerek öldürülür. II. Mahmut, tahta geçer geçmez yeniçerileri kaldırmanın planlarını kurmuştur. 1826 yılında yeniçeri ordusunu kaldırarak yerine Avrupa orduları gibi teknoloji ve yapılanmaya sahip bir ordu kurmuştur.¹⁵⁶ Asakir-i Mansure-i Muhammediye adı verilen bu teşkilat günümüz modern Türk ordusunun temelini teşkil eder.¹⁵⁷

Yeniçeriler dışında, kapıkulu ordusu içinde yeniçerilerin savaşta kullanmaları için askeri malzeme ve silahların bakım ve sefere götürülmelerinden sorumlu **cebeci ocağı**, topun savaşlarda kullanılmaya başlanmasından sonra kurulan, savaş topunun dökümü ve kullanılmasından sorumlu **topçu ocağı**, çeşitli bombaların kullanılmasından sorumlu olan **humbaracılar**, tünel kazmakla görevli **lağımıcılar** bulunmaktadır. Bunun yanında altı bölük halkı adı verilen **kapıkulu sipahileri** bulunmaktadır.

b) Eyalet Kuvvetleri

Tımar sisteminde dirlik sahiplerinin dirliklerinin büyüklükleri oranında (cebelü) asker beslemek ile yükümlüdürler. Tımarlı sipahiler, sefer zamanlarında sancakbeyi ile birlikte savaşa giderlerdi. Dirliğin bulunduğu yerde oturmak, atını ve silahını temin etmek ve sefere çağrıldıklarında derhal sefere gitmekle yükümlüdürler.

Tımarlı sipahilerin bir kısmı kale muhafızı, diğer bir kısmı da eşkincidir. Sancaklara taksim edilmişlerdir ve sancakbeyi sancağındaki sipahilerin en büyük amiridir. Ondandır alaybeyi gelmektedir. Sefer sonunda sipahiler dirliklerine dönerlerdi. Sefere katılmayan sipahilerin dirlikleri alınır, bazen daha ağır cezalara çarptırılırlardı. Savaşların uzun sürmeye başlaması ve barutlu silahların kullanılması tımarlı sipahilerin önemini ikinci plana düşürmüştür.

¹⁵⁴ Ibid s. 172-173

¹⁵⁵ ÜNAL op.cit. s. 56 vd.

¹⁵⁶ ENGELHARDT s. 19-20

¹⁵⁷ ÜNAL op.cit. s. 75

Tımarlı sipahiler dışında eyalet kuvvetleri arasında, padişaha doğrudan bağlı bulunan ve görevleri hudut boylarını korumak ve sefer sırasında öncülük etmek olan **akıncılar** vardır. **Deliler**, hudut bölgelerinde bulunan, kelle koltukta düşmana karşı savaşan kuvvetleridir. İran, Avusturya, Polonya ve Rusya sınırlarının güvenliğini sağlamak üzere **kale muhafızları** bulunmaktadır. Ayıriyaten, Kırım Hanlığı, Eflak, Erdel, Boğdan voyvodalıklarına bağlı olan kuvvetler sefer zamanında Osmanlı ordusuyla birlikte savaşa katılırlardı.

2. Donanma

Osmanlılar'ın denizle ilk temasları Marmara ve Ege denizi sahillerin kıyısındaki beyliklerin ilhakından sonra olmuştur. İlk olarak Karesi Beyliği ele geçirilince tersanesinden faydalanılmış, Saruhan, Menteşeoğulları ve Candaroğulları topraklarında gemi yapımı ve denizcilik faaliyetleri devam etmiştir.¹⁵⁸ Yıldırım Beyazid döneminde Çanakkale Boğazı'nın önemi algılanarak, 1390 yılında Gelibolu'da tersane kurulmuştur.¹⁵⁹ Gemide hizmet etmek üzere azap denilen bir sınıf oluşturulmuştur.

İstanbul'un fethinden sonra denizcilik faaliyetlerine daha da önem verilmiştir. Haliç tersanesi genişletilerek, donanma kuvveti artırılmıştır. Barbaros ve kuvvetlerinin Osmanlı'ya katılımı ile donanma güçlenmiştir. Mısır'ın alınmasından sonra Süveyş tersanesi Asya ve Hindistan'a açılmada önemli olmuştur. Tersanelerde büyüklüklerine göre çok sayıda kaptan, azap, kalafatçı, marangoz, yelkenci gibi ustalar, işçiler ve diğer görevliler çalışmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde tersaneler de dahil olmak üzere donanmayla ilgili her şeyin sorumlusu Kaptan-ı Derya'dır. Kaptan paşalık Gelibolu sancakbeyi olana verilir.¹⁶⁰ Önceleri sancak beyi rütbesindeki bu makam Barbaros ile birlikte beylerbeyliği ve vezirlik rütbesiyle eş tutulmuştur. Kaptanı Deryalar önceleri denizcilikten gelenlerden seçilirken, 17. yüzyıldan sonra denizcilikle ilgisi olmayanlar da bu göreve getirilmiştir. Kaptan paşanın maiyeti kalabalık ve masrafı fazla idi. Kendisine verilen dirliğin gelirine göre savaşa cebelü götürmekle yükümlüdür ve kendisine çok sayıda sancak beyi statüsünde derya beyi bağlı durumdadır. Türk denizciliği Barbaros zamanında zirvesine çıkmış, ondan sonra gelen Piyale Paşa, Kılıç Ali Paşa ile birlikte 16. yüzyılın sonlarına kadar çağdaş ülkelerin hep ilersinde olmuştur.

16. yüzyılın sonlarında itibaren, donanmada bozulmalar başlamıştır. Bu dönemden itibaren rüşvetle kaptan paşa olanlar olmuş, iyi denizciler yetiştirilememiş, gemi yapıcılığında herhangi bir yeniliğe gidilmemiştir. Tanzimat döneminde denizcilik ile ilgil problemleri çözüme kavuşturmak üzere Bahriye Meclisi kurulmuş, ancak fazla bir başarı elde edilememiştir. 1773 yılında Deniz Mühendishanesi açılarak deniz subayı yetiştirilmeye başlanmıştır. 1867 yılında Bahriye Nezareti kurulmuş, 1880 yılına kadar kaptan paşalık devam etmiş, bu yıldan sonra denizcilik tümüyle Bahriye Nezareti'ne bırakılmıştır.

¹⁵⁸ UZUNÇARŞILI s. 389-390

¹⁵⁹ Ibid s. 395

¹⁶⁰ ibid s. 414

III. TAŞRA TEŞKİLATI

Osmanlı Devleti'nde idari düzenleme klasik olarak; eyalet (beylerbeyliği, vilayet), sancak (liva), kaza, köy ve mezra şeklindedir.¹⁶¹ 1864 yılında kabul edilen Vilayet Nizamnamesiyle taşra yönetimi, vilayet, sancak, kaza ve köy olarak idari birimlere ayrılmıştır.¹⁶² Kuruluş döneminden itibaren, Osmanlı sultanları her idare birime iki amir tayin ederlerdi. Bunlardan birisi askeri sınıftan ve padişahın yürütme gücünün temsilcisi beylerbeyi, sancak beyi gibi amirler; diğeri padişahın hukuki yetkisini temsil eden, ilmiye sınıfından gelen kadıdır.¹⁶³

Bey, kadının hükmü olmaksızın ceza veremez, kadı da kendiliğinden bir yaptırım faaliyetinde bulunamazdı. Fermanlar çoğu kez, beylerbeyi, sancakbeyi yanında kadılarına hitaben yazılırdı. Bütün fermanların yazılış nedenleri açıklanırken, kadınların arzlarından bahsedilirdi.

A) EYALET¹⁶⁴

Eyalet başında beylerbeyi bulunan ve en üst taşra idari birimidir. Eyalet kavramı Türk-İslam devletleri yoluyla Osmanlı Devleti'ne girmiştir. Osmanlılar'ın Rumeli'ye çıktıktan sonra süratli bir şekilde fetihlerde bulunmaları yeni bir idari yapının düzenlenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. 1361 yılında Rumeli Beylerbeyliği kurulmuştur. Yıldırım Beyazid zamanında merkezi Kütahya olan Anadolu Beylerbeyliği kurularak Anadolu'daki bütün sancaklar buraya bağlanmıştır.¹⁶⁵

Tanzimatla birlikte iltizam sisteminin kaldırılmasıyla eyalet (vilayet) yönetiminde bazı değişiklikler olmuştur.¹⁶⁶ İlk vilayet kanunu 1864 senesinde çıkarılmıştır.¹⁶⁷ Mülk taksimine göre, mahalli askerleri kumanda eden bir muhafız ile bulunulan mahale göre; defterdar, muhassıl, mal müdürü adında, Maliye Nezareti'ne bağlı bir memur bulunmaktadır. Vali aynı zamanda Dahiliye Nezareti mercii olan Sadrazam ile haberleşir, asker kumandanları Harbiye, defterdarlar Maliye nezaretleri ile doğrudan irtibata geçebilirdi.¹⁶⁸ Yeni idari yapılanmaya göre vali idare meclisleri ile istişare etmeden hiçbir şey yapamazdı. Aynı zamanda yetkisi askeri kumandanlar ve defterdarların yetkisiyle kısıtlanmış, adeta onların teftiş ve kontrolüne verilmiştir.¹⁶⁹

¹⁶¹ KILIÇ Orhan, "XVII. Yüzyılın ilk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması" in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999 s. 89

¹⁶² ÜNAL op.cit. s. 113

¹⁶³ GÖYÜNÇ Nejat, "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)" in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999 s. 77

¹⁶⁴ Osmanlı Eyaletleri ve Yapılanmaları hakkında ayrıntılı bilgili için bkz. KILIÇ s. 89-107

¹⁶⁵ GÖYÜNÇ s. 78

¹⁶⁶ ENGELHARDT s. 106

¹⁶⁷ Ibid s. 185 Vilayet Kanunu için bkz. s. 509-512

¹⁶⁸ Ibid s. 106

¹⁶⁹ Ibid s. 107-108

Salyaneli Eyaletler¹⁷⁰

Salyane, yıllık demektir. Bu eyaletler tımar sisteminin uygulanmadığı yerlerdir. Tahrir yapılmamakta ve tımar, zeamet gibi dirlikler bulunmamaktadır. Eyaletteki gelirler buradaki memurların maaşları ayrıldıktan sonra merkeze alınmaktadır. Buralarda güvenliği sağlamak üzere yeniçeri garnizonları, kadı ve defterdar vardır. Salyaneli eyaletler, Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Lahza, Cezayir, Trablusgarb ve Tunus eyaletleridir.

Salyanesiz Eyaletler¹⁷¹

Salyanesiz eyaletlerde tımar sitemi uygulanmaktadır. Bu eyaletlerde tahrir yapılmakta ve eyalet gelirleri, has, zeamet ve tımar şeklinde dirliklere ayrılıyordu. Eyalet gelirlerinin büyük kısmı has adı altında hazineye aktarılıyordu. Eyalet giderleri ve gerekli harcamalardan arta kalan para hazineye irsale olarak gönderilmekteydi. Tımar sisteminin kontrolü, tahrir gibi nedenlerle bu eyaletler daha fazla denetlenmektedir. Dolayısıyla merkezi idareye daha bağlıdır. Anadolu, Rumeli, Karaman, Diyarbakir, Erzurum, Dulkadiye, Şam, Budin, Van, Temeşvar bu eyaletlerdendir.

İmtiyazlı Eyaletler¹⁷²

Salyaneli ve salyanesiz eyaletler dışında kalan Eflak, Boğdan, Erdel, Kırım ve Mekke gibi bazı özel statülü eyaletler bulunmaktadır.

Eflak, Boğdan ve Erdel halkı Romence konuşmaktadır. Buralar fethedildikten sonra doğrudan merkeze bağlanmamışlar, kendi iç işlerinde muhtariyete sahip olmuşlardır. Bu yerlerin toprak asilzadelerinin seçtikleri hristiyan asıllı prensle, voyvoda ünvanıyla yönetici olarak atanmışlardır. Bu yöneticiler doğrudan sadrazamla yazışabilirlerdi. Osmanlı ile birlikte sefere katılırlar ve her yıl topladıkları vergilerden hazineye haraç öderlerdi.

Kırım Fatih döneminde fethedildikten sonra, burada bulunan Cengiz Han'ın soyundan gelen yöneticilere dokunulmamış, Divan-ı Hümayun'a bağlı kalarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kırım hanı divan tarafından atanırdı. Kırım ordusu Osmanlı'nın batıya olan seferlerine katılmışlardır.

Mekke emirleri Hz. Peygamberin soyundan gelmektedir. Bu sebeple Osmanlı hükümdarları onlara büyük saygı gösterirler, bağlılıklarını ifade ederlerdi. Cidde, Yemen gibi şehirler sancak yönetimine dahil edilmişken, Mekke ve Medine şehirlerine dokunulmamış, buralara para yardımı yapılmıştır. Bir garnizon kurularak güvenlikleri sağlanmıştır.

Beylerbeyi

İlk dönemlerde beylerbeyi bir tane idi ve bütün ordu işlerinden sorumluydu.¹⁷³ Fatih kanunnamesinde belirtildiğine göre, hazine defterdarlığı, nişancılık, yüksek gelirli kadılık,

¹⁷⁰ Bu konu için bkz. ÜNAL op.cit. s. 113

¹⁷¹ Bu konu için bkz. ibid loc.cit.

¹⁷² Bu konu için bkz. ÜNAL op.cit. s. 113-114

¹⁷³ Ibid op.cit. s. 112

sancakbeyliği, üzengi ağalığı yapmış olan kimseler beylerbeyi olabilirdi. Vezirlerden sonra gelirler ve ona göre dirlik alırlardı.¹⁷⁴

Genel olarak beylerbeyinin görevleri, siyasi işlere bakmak, hükümleri uygulamak, adaleti sağlamak, mazlumları korumak, başında buldukları ili imar etmek, eyalet içinde meydana gelebilecek asayişi bozan durumları ortadan kaldırmak, bir sefer durumunda emrindeki kuvvetlerle savaşa katılmaktır.

B) SANCAK

Sancaklar, Osmanlı idari yapılanmasında bir beylerbeyliğine bağlı ve değişik büyüklüklerdeki yönetim birimleridir. Başındaki beye sancak beyi denmektedir. Beylerbeyinin kaldığı sancağa Paşa Sancağı denmektedir. Çelebi Sultan sancakları denenler ise Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde şehzadelerin, yönetsel tecrübe kazanmak üzere yönetici olarak gönderildikleri sancaklardır.¹⁷⁵

Sancakbeyi

Sancak beyleri merkezi yönetim tarafından atanmaktadır. Saray görevlileri, ümera çocukları, alaybeyi, zaim, defter kethüdası, üzengi ağası, tımar defterdarları gibi kimselerden atanırdı. Saraydan sancağa atanma durumuna sancağa çıkmaya denmektedir.¹⁷⁶

Sancakbeyleri buldukları sancağın asayişini sağlamakla görevlidirler. Halkın şikayeti ve beylerbeyinin arzı ile görevden alınabilirlerdi.

C) KAZA

Kazalar sancaklara bağlı olarak yapılanan, sancakların bir alt birimidir. Nahiyeler ve köylerden meydana gelmektedirler. Her kaza en az 40-50, bazen 300 kadar köyden meydana gelmektedir. Hem idari yönden, hem hukuki olarak kazanın bütün işlerinden sorumlu olan bir kadı tayin edilirdi. Tanzimat'tan itibaren kazalara ayrıca kaymakam tayin edilmiş ve onun başkanlığında kaza idare meclisleri teşkil ettirilmiştir.

Kadı

Kadılar, kazaların en yüksek adli makamdır. Bir yandan devletin temsilcisi sıfatıyla görev yaparken, diğer taraftan halkın temsilcisi olarak arzlarda bulunurdu. Halk her türlü istek ve şikayetini

---

¹⁷⁴ GÖYÜNÇ s. 82

¹⁷⁵ GÖYÜNÇ s. 83

¹⁷⁶ Ibid loc.cit.

kadiya yapar, o da bunları divana arzederdi. Yolların açılması, onarılması, fiyatların tespiti gibi belediye hizmetlerini yerine getirir, mukataaların teftişi, noterlik gibi idari, mali denetime ait görevleri vardır.¹⁷⁷

D) KÖY¹⁷⁸

Köyler Osmanlı idari yapılanmasının en alt birimidir ve bazı gayrimüslim etnik gruplar dışında halkın büyük çoğunluğu köy ve nahiyelerde yaşamaktadır. Nahiyeler biraz daha büyükçe olan köylere denmektedir. Nahiyelerin başında kadı naibi idare etmektedir. Köyler dirlik olarak bir sipahiye verilebilmektedir. Gayrimüslim köyleri ise cemaatin kocabaş denilen ileri gelen kişisi veya bir din adamı aracılığıyla yönetilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde fiziki, etnik şartlar, yerleşim şartları, kültürel, siyasi, askeri etkenler nedeniyle farklı farklı köy tipleri oluşmuştur. Belli bir köy tipinden ancak vergilerin alındığı Anadolu ve Rumeli'dekilerden bahsedilebilir. Günümüzdeki muhtarlık kurumu ise Tanzimat'tan hemen önce uygulamaya başlanmıştır.

“Ayanlık Sistemi”¹⁷⁹

Ayan, Arapça ayn kelimesinin çoğuludur ve Osmanlı döneminde ve Osmanlı öncesi dönemlerde şehir ve köylerde ileri gelen kimseler için kullanılan bir tabirdir. XV. ve XVI. yüzyıldan itibaren ayan ya da eşraf denilen seçkin zümre sosyal ve ekonomik bozukluklar nedeniyle sürekli güçlenmişler ve nüfuz kazanmışlardır.¹⁸⁰

Ayan sınıfı içerisinde kapıkulları, yeniçeri serdari, sipahiler, kethüda yerleri, mültezimler, mukataa emînleri, azledilmiş veya tekaüt olmuş beylerbeyleri, sancak beyleri, müderrisler, kadılar, müftüler ve bunların çocukları yer almaktadır. Yerli halktan olup sonradan zenginleşenler de zamanla ayan grubu içine katılmıştır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında memleket idaresindeki aksaklıkların belirmesiyle birlikte ortaya çıkmışlardır. Ayan ile eşrafların şehirlerde güçlenmeleri resmi ayanlığı ortaya çıkarmıştır. Devlet, bir vilayete ait önemli bir meselede ayana danışıyor ve zorda kaldığında yardımına başvuruyordu. Örneğin asker temini, vergi toplanması, hazinenin gideceği yolların korunması ve eşkıyaların bertaraf edilmeleri konusunda sık sık ayanlara müracaat ediliyor; ülkenin koşulları ayanların güçlenmesinde etkili oluyordu.

XVII. yüzyıldan itibaren merkezi idarenin eyaletlerdeki beylerbeyi ve sancakbeylerinin yetkilerini kısıtlama yoluna gitmesiyle ayanlığın ortaya çıkışı ve güçlenmesine zemin hazırlanmıştır. Eyalet ve sancaklarda ehl-i örf ve ehl-i şer' denilen yönetici kesim ve kadınların merkezin hoşuna

¹⁷⁷ Ibid s. 86

¹⁷⁸ Bu konu için bkz. SAYDAM s. 106-107

¹⁷⁹ Bu konu için bkz. MERT Özcan, “Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi” in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999 s. 174-180 ve ÖZKAYA Yücel, “Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar” in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999 s. 165-173

¹⁸⁰ Ayanların taşrada nüfuz sağlayıp yükselmeleri ve siyasal ve toplumsal güçleri için bkz. PAMUK s. 122-127

gitmeyen bir durumda katledilip ve mallarına el konurken, ayanlar toprak satın alarak nüfuzlarını artırmışlardır. Kazandıkları servet ve nüfuzun etkisiyle devletin zayıfladığı dönemlerde şehirlerde büyük ölçüde söz sahibi olmuşlardır.

Özellikle 1683 Avusturya savaşları sırasında ortaya çıkan eşkıyaların bastırılmasında devletin ayanlardan yardım alması durumlarını güçlendirmiştir. 18. yüzyılın başlarında derebeylerinin sayısı çok artmış, bu derebeyleri etrafında bir çok eşkıya toplayarak halka zulüm yapmışlardır. Ayrıca devlet düzeninin giderek bozulması, adam kayırma, rüşvet olaylarının başlaması devlet otoritesinin zayıflamasına yol açmış, halkı ayanlara sığınmaya itmiştir. Bunun yanı sıra bozulan işlerinden ya da ağır vergi yükünden dolayı kendilerine borç almak üzere başvuran halka borç vererek daha güçlü konuma gelmişlerdir.

Bu dönemde ayanların devlete maddi yardımları karşılığında bazı iltizamlar ayanlara ömür boyu verilmiş ve böylelikle ayan malikaneleri ortaya çıkmıştır. Ayanlar malikane sistemini kullanarak bölgelerin gelirlerini kontrol imkanı bulmuşlar ve devlete ait bazı yetkileri kullanır hale gelmişlerdir.

İlk olarak ortaya çıkmalarından itibaren, halk ile devlet arasında iş takipçisi-ara bulucu faaliyetlerde bulunmuşlar, buldukları yerlerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak, vakıfların işlerini yürütmek, bilirkişilik yapmak, bazı vergilerin tahsil zamanını belirlemek, kötü yöneticilerin görevlerinden alınıp, yerlerine yenilerinin tayin edilmesini sağlamak gibi görevleri vardır.

1808 yılında ordusuyla birlikte İstanbul'a gelen Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa padişah IV. Mustafa'yı tahttan indirerek yerine Sened-i İttifak belgesini imzalamayı kabul eden II. Mahmut'u tahta çıkarmıştır. II. Mahmut, kuvvetiyle İstanbul'a hakim olan ayanın sadrazamlığını kabul etmiştir ve Osmanlı tarihinde ilk ve tek olarak bir ayan kendi gücüyle sadrazam olmuştur.

1808 **Senedi İttifak** Belgesi, Osmanlı Devleti'nde padişahın yetkilerini kısıtlamaya yönelik ilk gelişmedir.¹⁸¹ Sened-i İttifak Belgesi, padişah II. Mahmut ile Anadolu ve Rumeli ayanları arasında imzalanan bir ittifak namedir. Padişahın bazı yetkilerini kısıtlamış, ayanlara ise güç kazandırmıştır. Angarya ve müsaderenin kaldırılması ile mülkiyet hakkının genişletilmesi bakımından önemlidir.¹⁸² Öte yandan halk için herhangi bir yenilik getirmemesi ve devletin güçsüzlüğünü ortaya koyması açısından pek bir önem arz etmez.¹⁸³

Sened-i İttifak belgesinin imzalanmasından kısa bir süre sonra yeniçerilerin çıkardığı bir isyana müdahale eden Alemdar Mustafa Paşa, kendisine padişahın yardımcı kuvvet göndermemesi sonucu öldürülür. Padişah kendisini baskı altına alan büyük bir ayandan kurtulmuş olur. Sırasıyla diğer ayanların yerine merkezi otoritenin memurlarını göndererek padişah II. Mahmut ayanlık sistemini ortadan kaldırmıştır.

¹⁸¹ Mümtaz SOYSAL, **Yüz Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek, İstanbul, 1997, 11. Bası s. 19 Bu konu için ayrıca bkz. Müjgan ŞAKAR, **1982 Anayasası ve Önceki Anayasalar**, Beta, İstanbul, 1994, 3. Bası s. 306-309

¹⁸² GÖZÜBÜYÜK A.Şeref, **Anayasa Hukuku**, S yayınları, Ankara, 1991, 3. Bası s. s. 99-100

¹⁸³ Konuya bu yönü için bkz. TANİLLİ Server, **Devlet ve Demokrasi** (Anayasa Hukukuna Giriş), Çağdaş, İstanbul, 1996, 8. bası s. 82 Yazara göre padişahın feodal beyler karşısında güçsüzlüğünü göstermesi bakımından bir "utanç belgesidir". Benzer görüş için bkz. SOYSAL s. 19-20

Sonuç olarak bir dönem merkezi otoritenin gücünü kaybetmeye başlamasıyla güç kazanan şehrin önde gelen kimseleri ayanlar, devlet ile halk arasında aracı olma işini Tanzimat'a kadar sürdürmüşlerdir. Ayanlar devamlı olarak askeri, siyasi ve ekonomik meselelerin içinde yer almışlar; devlet ile olan ya da kendi aralarındaki mücadelelerden daima halk zarar görmüştür. Tanzimat döneminde de varlıklarını sürdürmüşler ve çıkarılan tapu nizamnamesi ve arazi kanunnamesi ile tasarruf ettikleri toprakların mülkiyetlerini de elde etmişlerdir. Ayanlık sistemi sona ermiş olsa da ayan kökenli kimseler iktisadi güç ve nüfuzlarını cumhuriyete kadar ve hatta cumhuriyetten sonra da devam ettirmişlerdir.

SONUÇ

Osmanlı ilk dönemlerinde çok otoriter bir merkezi devlete sahip iken, zamanla sınırların genişlemesi, nüfusun, toprağın artması ile devlet bürokrasisi karmaşık bir hal almıştır. Osmanlı mutlakiyetle yönetilen bir devletidir. Padişah hakimiyetin meşru dayanağını şeriat almaktadır. Devlet yönetiminde şeriat hukuku hakimdir. Bunun yanında padişahın kendisini bağlayan yegane kuvvet şeriat hukukudur. Osmanlı padişahları sahip oldukları mutlak yetkiyi tek başlarına kullanmamışlar, daima müşavere yoluna gitmişlerdir. Divan ortak bir çalışmanın yapıldığı, siyasi, idari ve hukuki bütün kararları alma yetkisine sahip bir örgütlenmedir. Padişah, devlet yaşamında divana ve meşverete yer vererek kendi sorumluluğu olan tebaanın güven ve asayişini sağlamak, adalet ve imar dağıtmak görevini paylaşmışlardır.

Osmanlı bürokrasisi bütünüyle padişah ve onun sarayı etrafındadır. Devlet yönetiminde etkin olacak bürokrat kadro sarayda yetiştirilmektedir. İlk dönemlerde padişahlar devletin hemen her işleriyle ilgilenmişken, zaman içersinde bürokrasiyle uğraşma işi sadrazama kalmış ve onun konağı etrafında toplanmış olan bürokratik örgütlenme Tanzimat'la birlikte kabine sistemine geçilene kadar devam etmiştir. Klasik dönemde genel bürokrasi sadrazam, mali işler defterdar, adli ve eğitim işleri kazasker etrafında örgütlenmiş olan teşkilatlarca yürütülmektedir.

Tebaa din ve mezheplerine göre ayrılmış millet sistemince yönetilmekte, her cemaat kendi hukukuyla, kendi seçtikleri yöneticiler tarafından idare edilmektedir. Devlet yönetiminde hakim olan hukuk ise şeriat hukuku olmakla birlikte, bazen şeriata aykırı düşebilecek örfi düzenlemelere gidilmiş, toplum hayatının düzenlenmesinde örfi hukuk ağır basmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne tam bir şeriat devleti demek mümkün değildir.

Taşra yönetiminde ademi merkeziyet söz konusudur ve devlet sadece güvenlik ve adaleti sağlamak, ayrıca vergi toplamak ile görevlidir. Her birime bir idari, bir de adli amir atamakta, idarenin iyi olmasına ve adaletin sağlanmasına çalışmaktadır.

Osmanlı toprak yönetimine tımar adı verilmektedir. Bütün ülke toprakları devletin malıdır, özel mülkiyet sınırlı ölçüdedir. Devlet toprağını belli bir vergi ve asker beslemek koşuluyla kiraya vermektedir. Peşin vergi toplama olan iltizam sistemi tımarın bozulmasından doğmuş, iltizam yoluyla zengin olmuş kimseler devlet yönetimine etkili olmaya çalışmışlardır. Osmanlı son iki yüzyılına kadar

çağdaşları arasında en ileri devlettir. Mükemmel bir şekilde organize olmuş bir yönetim sistemine sahiptir.

KAYNAKLAR

- AHISHALI Recep**, “Divan-ı Hümayun Teşkilatı” in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999
- BOZKURT Gülnihal**, Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi (Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci 1839-1939), TTK yayınları, Ankara, 1996
- DOĞAN Muzaffer**, “Divan-ı Hümayun’dan Babialı’ye Geçiş” in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999
- ENGELHARDT**, Tanzimat ve Türkiye, çev: Ali REŞAD, Kaknüs, İstanbul, 1999
- GÖYÜNÇ Nejat**, “Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)” in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999
- GÖZÜBÜYÜK A.Şeref**, Anayasa Hukuku, S yayınları, Ankara, 1991, 3. Bası
- GÜLTEPE Necati**, “Osmanlılarda Bürokrasi: Merkezin Yönetimi” in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999
- KARATEPE Şükrü**, “Osmanlı’da Din-Devlet İlişkisi” in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999
- KILIÇ Orhan**, “XVII. Yüzyılın ilk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması” in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999
- MERT Özcan**, “Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi” in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999
- MUMCU Ahmet**, Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1976
- NİYAZİ Mehmed**, Türk Devlet Felsefesi, Ötüken, İstanbul, 1996, 2. bası
- OKUMUŞ Ejder**, Türkiye’nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat, İnsan, İstanbul, 1999
- ORTAYLI İlber**, Türk İdare Tarihi, TODAİE yayınları, Ankara, 1979
- ÖZKAYA Yücel**, “Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar” in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999

- PAMUK Şevket**, 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914), Gerçek, İstanbul, 1997, 4. bası
- SAYDAM Abdullah**, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Kemal Matbaacılık, Trabzon, 1995
- SEYİTDANLIOĞLU Mehmet**, “Divan-ı Hümayundan Meclis-i Mebusan’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama” in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999
- SEZEN Yümni**, “Osmanlı’da Din-Devlet İlişkilerinin Teorik ve Teolojik Bağlarıyla Uyumu” in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999
- SOYSAL Mümtaz**, Yüz Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek, İstanbul, 1997, 11. Bası
- ŞAKAR Müjgan**, 1982 Anayasası ve Önceki Anayasalar, Beta, İstanbul, 1994, 3. Bası
- TANİLLİ Server**, Devlet ve Demokrasi (Anayasa Hukukuna Giriş), Çağdaş, İstanbul, 1996, 8. bası
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı**, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 3. bası
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı**, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 3. bası
- ÜNAL Mehmet Ali**, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Isparta, 1997
- ÜNAL Mehmet Ali**, “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı” in Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999
- YÜCEL Yaşar/SEVİM Ali**, Türkiye Tarihi C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990